

LUND UNIVERSITY

Politiska pamfletter i det fria ordets slyngelålder. En textanalys av fem inlägg i den politiska offentligheten under tryckfrihetstiden (1766-1772)

Gustafsson, Anna W

1998

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Gustafsson, A. W. (1998). *Politiska pamfletter i det fria ordets slyngelålder. En textanalys av fem inlägg i den politiska offentligheten under tryckfrihetstiden (1766-1772)*. (Rapporter från projektet Svensk sakprosa; Vol. 18). Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Politiska pamfletter i det fria ordets slyngelålder

Textanalys av fem inlägg i den politiska
offentligheten under tryckfrihetstiden
(1766–1772)

Anna Gustafsson

Rapport nr 18

Innehåll

1. Inledning	4
2. Historisk bakgrund	11
3. Teorin och metoden	15
4. Genomgång av materialet	18
5. Fem politiska pamfletter – en analys	20
6. Avlustande diskussion	55
Litteratur	61
Bilaga 1	63
Bilaga 2	64

Lyckliga Tryck-frihet! Knapt blef du tillåten, förrän wi se Boklådone fulla med Wänners Bref, Owänners knot, och okändas anmärkningar, som alla skola uplysa och alla gagna. En öpenhjertad wän, en owän som lyss, och en okänd som spår, kan alla genom Prässen njuta sin inkomst. (anonym, 1767)

1. Inledning

Under perioden kring vår första tryckfrihetsförordning (1766) spreds en stor mängd politiska pamfletter. I en tid när den press som fanns var styrd av politiska syften, pengar och behovet att värna om sin fortsatta existens blev pamfletten eller broschyren, som var svårare att spåra, den debattform där skribenten var som friast (Boberg 1970:25). Detta gör skrifterna till ett spännande studieobjekt. De är inte tidigare undersökta i ett språkvetenskapligt perspektiv och här finns mycket att upptäcka.

I egenskap av medarbetare på SAOB har jag fördelen att kunna leta i Lunds universitetsbiblioteks magasin, och därigenom kan jag få en uppfattning om pamfletternas ämnesval och form. Jag behöver inte förlita mig på kataloger och bibliografier och inte begränsa mig till de skribenter som av olika skäl var kända och kom att nämnas av senare tiders presshistoria. I ett par års tid har jag under mitt arbete känt lockelsen att få tränga djupare in i de texter jag bara öppnar och sluter igen i jakten på ett ords betydelse. Nu har jag fått min chans.

Denna undersökning är inspirerad av och görs i anslutning till projektet Svensk sakprosa, ett tvärvetenskapligt projekt som drogs igång på flera universitet och högskolor 1996 och som har till syfte att beskriva sakprosans historia i Sverige från ca 1750 fram till idag.

1.1. Syfte och uppläggning

Min uppsats kommer att ha karaktären av en första genomgång av hur politiska pamfletter såg ut under andra hälften av 1700-talet, framför allt under tiden för vår första tryckfrihetsförordning 1766–1772. Syftet med uppsatsen måste alltså med nödvändighet bli allmänt hållet men kan preciseras med ett antal frågor:

- Bildar pamfletterna en egen genre – är de enhetliga eller är de olika till sin karaktär? Vilka textnormer kan man hitta spår av?
- Vilka var avsändarna? Till vilka riktar de sig? Vilken relation finns mellan sändare och mottagare och vilka relationer etableras i texten?
- Hur försöker texterna påverka sina läsare? I vilken grad använder de sig av retorikens stilgrepp?
- Tiden jag ska behandla föregicks av hård censur, är texterna präglade av detta? Är de förtäckta, allegoriska eller diskuterar de öppet sakfrågorna?
- Hur är texterna utformade rent språkligt? Vad utmärker deras stil?

1.2. Forskningsläget

1.2.1. Om politiska pamfletter

Svenska politiska pamfletter nämns i press- och litteraturhistoriska översikter. Till grund för min historiska översikt ligger några sådana verk: Sylwan (1896) gör en grundlig genomgång av tidig svensk presshistoria, och Holmberg, Oscarsson & Rydén (1983) går något mer översiktligt igenom hela den svenska presshistorien. Boberg (1970) skriver i ett internationellt perspektiv och nämner kort pamfletternas historia i England och Frankrike. Vegesack (1995) går igenom opinionsbildningen i Sverige 1755–1830 och diskuterar i ett kapitel tryckfrihetstidens förhållanden. Kommunikationssituationen och den borgerliga offentlighet som växte fram under 1700-talet behandlas hos Svensson (1988). Burius (1985) diskuterar förutsättningarna för bland annat de politiska pamfletterna, och poängterar att det för oss är svårt att veta hur fria skribenterna kände sig under tryckfriheten.

Peterson (1984) refererar och analyserar debatten om överflödsförordningen 1766. Framför allt fokuserar han på personer och idéer i diskussionen. Peterson har undersökt 18 broschyrer från åren 1766–1767. Han placerar skribenterna politiskt och försöker spåra sociala, politiska och idémässiga drivkrafter i texterna. Flera av skribenterna, konstaterar Peterson, levde till stor del på sitt författarskap och var ett slags politiska yrkesskribenter (Peterson 1984:42). Han poängterar att pamflettdebatten egentligen berörde en mycket liten grupp i samhället, trots att de med sitt språkbruk ger sken av att angå hela folket. Peterson är alltså

primärt intresserad av kontextuella och innehållsliga aspekter: pamfletternas tankeinhåll och historiska relevans.

Berge har utfört en ”socioteknologisk” analys av en text ifrån den dansknorska ”skrivefrihetstida” (Berge 1991). Berge vill studera olika textstrukturrella sätt att handskas med den nya kommunikationssituationen, där normer för hur texter ska struktureras ännu inte etablerats (Berge 1991:138). Han analyserar texten genom att först placera den i sitt sociala sammanhang och placera författaren i det sociala fältet, i den politiska offentligheten. Här diskuterar han vilka ”kommunikative funksjoner” som var konventionaliserade ”for de kommunikative mål som atferden i det sociale feltet forholdt seg til” (Berge 1991: 141). Därefter försöker han se de inre relationernas struktur i texten i förhållande till författarens position i det sociala fältet. Slutligen diskuterar han förhållandet mellan textstrukturen och den språkliga variationen i texten.

Pamfletternas kommunikativa funktion definieras av Berge som uppmanande, som ”et spesialtilfelle av *direktiver*”(Berge 1991:142), när målet var att påverka mottagaren till en handling (men eftersom sändaren inte hade självklar rätt att befälla eller uppmana, så fick det snarast ske genom att appellera). När målet i stället var att påverka mottagarens verklighetsuppfattning, kallar Berge detta ”*kvalifisering*”. Den överordnade funktionen i båda fallen är en *praktisk funktion*. Några normer hade som nämnts inte ännu etablerats, dels eftersom det kommunikativa målet var nytt och dels då helt nya grupper i samhället deltog i den politiska offentligheten. Variationer i textstrukturer var stora, vilket kommer till synes i den text Berge analyserar där olika normsystem blandas, och han ser spår från såväl skriftliga som muntliga genrer. Texten har en speciell struktur, en ”kapselstruktur”, som närmast har litterära förebilder, dess argumentation är implicit och Berge ser texten som ett exempel på att den politiska offentligheten i brist på normer, tvingades skapa nya struktureringsprinciper.

1.2.2. Om 1700-talets bruksprosa

Svensson (1997) diskuterar i en undersökning av fattigvårdens texter också en text som går in under min definition av begreppet pamflett. Hans undersökning är intressant för denna uppsats då den behandlar politisk diskurs från 1700- och 1800-talet. När det gäller 1700-talstext tittar han på

tre författningstexter och tre debatterande texter. De senare förenas alla av ett empatiskt drag och har alla förhållandevis enkel syntax.

Det finns som Svensson kommenterar ”förbluffande få uppgifter om stilutvecklingen i den svenska sakprosan under 1700- och 1800-talet” (Svensson 1997:74). Holm (1967) diskuterar i sin studie av svensk prosastil stilen i Dalins *Argus* och den gustavianska retoriken. Hillman (1970) följer upp med en grundligare studie av 1700-talets bruksprosastil. Han koncentrerar sig på Dalin, som skapare av en journalistisk stil, på Linné, som skapare av en vetenskaplig stil och på den talade högprosa som skapades under Gustav III:s tid, framför allt inom Svenska Akademien. Till det karakteristiska för stilen i Dalins *Argus* (1734) hör de många stilimitationerna, varav brevet är en. Att använda sig av brevet för att föra in frågor som redaktören vill ta upp till behandling var ett vanligt grepp i moraliska veckoskrifter. I *Argus* fanns en kontakt med läsaren, ett läsartilltal, som Hillman ser som en förklaring till tidskriftens popularitet. I övrigt utmärks stilen av ett rikt ordförråd; en hel del lånord, framför allt franska; förkortade ordformer som ger en vardaglig prägel åt stilen och något ålderdomlig ordföljd. Framställningen var dramatiserad och livfull, med åskådliggjorda scener och drastiska ord. I *Argus* andra upplaga, som kom 20 år senare, hade stora förändringar skett, vilket Hillman förklarar dels med Dalins ändrade position i samhället, dels med att språket hade förändrats (Hillman 1970:28). Framför allt hade främmande ord, muntlighet, dialekt och folklighet försvunnit. Den striktare fransk-klassicismiska smaken hade alltmer tagit över.

Dalins *Argus* hade en mönsterbildande funktion för moraliska veckoskrifter årtionden framåt, och man kan förmoda att detta mönster också fanns tillgängligt för författarna av de politiska pamfletterna. Man kan anta att pamflettförfattarna använde sig av mönster de kände till och det är därför relevant att snegla även på de stilundersökningar som gjorts av andra typer av 1700-talets bruksprosa. Hillman ser Linnés resebeskrivningar som exempel på en ”utveckling mot en allt stramare sakstil” (Hillman 1970:37). De har formen av dagböcker med längre och kortare notiser. Sakorden dominerar, latin och svenska blandas i en strävan efter exakthet men också av något slags fåfänga och glädje i latinet. Beskrivningen är det väsentliga och det finns få känslouttryck. Hillman påpekar att Linné hade en motvilja mot retorik där den inte hörde hemma och att hans bruk av bilder var konventionellt. Han hade en medveten stilsträvan efter ”koncentrerad

saklighet” (Hillman 1970:68). Linnés stil skiljer sig markant från den gustavianska talekonsten, som omhuldar den höga retoriken. Den fransk-klassicismiska smaken dominerar under denna tid: ”Förfining, värdighet, allmängiltighet och en minutiös omsorg om detaljen blir alltmer det dominerande skiktets lösen” (Hillman 1970:70). Här saknas helt humor eller folklighet. Abstrakta substantiv dominerar, det finns få främmande ord, nybildningar eller arkaismer. Bildspråket hämtas från antiken eller lämpliga arenor som naturen.

Britt-Louise Gunnarsson (1987) undersöker medicinsk vetenskaplig tidskriftsprosa 1750–1769. Hon konstaterar att latinet mist sin dominans som det vetenskapliga språket – den svenskspråkiga litteraturen ökar. Det som frapperar henne i de tolv texterna hon undersöker är deras variation: hon kan inte finna något gemensamt schema för texterna. Några utbildade genrekonventioner existerar ännu inte. Generellt gäller att texterna saknar metod och metodbeskrivningar, innehåller förhållandevis få referenser och namngivelser och saknar yttre markering av strukturen. Stilen är personlig, vilket t. ex. visar sig i den höga förekomsten av första personens pronomen. Den är vidare teknisk vad gäller förekomsten av termer, men har få siffror då fallstudier är det centrala och inte stora undersökningar. Texterna har slutligen en låg abstraktionsnivå. Patienter presenteras konkret, med namn, hemort osv. och de bilder som används är även de konkreta.

1.3. Begreppet pamflett

Ordet **pamflett** förekom första gången i svenskan år 1775. Det är inlånat av engelskans *pamphlet*, litet häfte, broschyr. Definitionen i SAOB lyder:

Broschyr l. flygskrift (äv. större l. mindre bok o. d.) innehållande skarpa o. ofta smädliga l. äreröriga angrepp (ofta på företrädare för en viss mening l. på maktägare o. d.), smädeskrift, nidskrift; förr äv. med mera neutral bet.: ströskrift; småskrift, broschyr. (SAOB P:105 f.)

Ordet kom alltså inte in i svenskan förrän efter den period av aktivt debatterande i småskrifter och flygblad som primärt kommer att behandlas i denna uppsats. I samtida källor benämns dessa skrifter i stället ofta just såsom skrifter, eller med ordet **paskill**. Mellan paskill och pamflett går inte att dra

en tydlig gräns – **paskill** är helt enkelt ett äldre ord (första belägg i sv. 1598), som dock har en skarp betoning av satiren eller smädandet i skriften, och som inte användes för ”större eller mindre bok” (SAOB P:371).

Definitionen av **pamflett** har alltså en stor räckvidd. Ändå torde det vara framförallt om småskrifterna, debattinläggen, flygbladen, smädeskrifterna ordet har kommit att användas i senare tiders (press)historiska litteratur. För min undersökning är det viktigt att göra en klar avgränsning. Materialet skulle annars bli mycket stort och oöverskådligt.

1.4. Avgränsning av materialet

Ordet **pamflett** kommer i denna uppsats att användas om skrifter på högst 40 sidor som kan betraktas som inlägg i en politisk debatt. Hit räknas också de satiriska eller smädande inläggen i debatten. Av praktiska skäl kommer endast de inlägg som på Lunds universitetsbibliotek katalogiserats under signumerna ”Ekon. Polit.” och ”Hist. Sv. Polit.” att beaktas. Rent ekonomiska inlägg, teologisk debatt, dikter, offentliga handlingar, publicerade tal, nyhetsrapportering, krigsberättelser, historieskrivning, tidskrifter och akademiska avhandlingar faller utanför denna kategori, även om en del av dessa skrifter skulle kunna tolkas som varande av debatterande karaktär.

Slutligen bör nämnas att handskrivna pamfletter eller paskiller inte kommer att beaktas i denna uppsats. Det är en alltför tidskrävande uppgift för en uppsats av det här formatet att söka efter och tyda dem.

1.5. Avgränsning av tidsperiod

Tryckfrihetsförordningen 1766 åstadkom en explosionsartad ökning av antalet politiska pamfletter. När Gustav III tillträdde 1772 kan man å andra sidan iaktta en implosionsartad minskning. Det faller sig naturligt att koncentrera sig på en period som på detta sätt avgränsar sig tydligt i historien. Då syftet med uppsatsen är att ge en första beskrivning av pamfletternas språkliga karaktär kan en så snäv avgränsning också motiveras med att en mer utsträckt tidsperiod skulle införa andra variabler. Framför allt skulle man behöva se texter från olika tidpunkter som styrda av

olika faktorer, man skulle behöva ta hänsyn till deras olika förutsättningar för sin produktion. Tryckfriheten kom och gick efter 1766, censorerna var olika personer med olika lojaliteter, olika instanser hade olika ansvar, tidningarnas roll förändrades, och så vidare. Det är ett intressant ämne för en mer omfattande undersökning. Den här uppsatsen kan sägas ge grunden för en sådan mer omfattande undersökning genom att bistå med jämförelsematerial.

2. Historisk bakgrund

2.1. Pamfletterna och tryckfriheten

”Om det handskrifna nyhetsbrevet kan kallas tidningens fader, så är det tryckta flygbladet dess moder” skriver Sylwan i sin översikt över tidig svensk presshistoria (Sylwan 1896:5). Det tryckta flygbladet hade inte bara debatterande eller satirisk karaktär, utan fyllde många andra uppgifter: upplysning i sakfrågor, nyhetsrapportering, spridning av berömda tal, historieskrivning osv. Här vill jag framför allt koncentrera mig på den politiska pamflettens historia, fram till perioden för vår första tryckfrihetsförordning, ”det fria ordets slyngelålder” (Schück & Warburg 1911–1912:105).

Det första politiska flygbladet trycktes i Sverige på svenska år 1606. I mitten på 1600-talet kom sedan de första svenska tidningarna: *Ordinarie Post Tijdender* (1645) och *Nya Aviser* (1655). Dessa innehöll till en början framför allt rapporter från kriget. Det var vanligt att handskrivna småskrifter smugglades in i tidningarna, att distribueras av postpersonalen. Kritiska skrifter kunde på detta sätt undslippa inspektion.

Det råde fram till Sveriges första tryckfrihetsförordning 1766 censur i landet. Ett särskilt censorsämbete hade inrättats 1684. Det fanns dock ett sätt att få en regimkritisk skrift i tryck, nämligen att låta trycka skriften utomlands. Detta skedde också, särskilt vid riksdagar och vid vissa politiska händelser. 1700-talet var en orolig och omvälvande tid och det ökade missnöjet i landet tog sig uttryck i allt fler småskrifter i olika ämnen. I ett försök att stävja detta skärpte kanslikollegiet år 1750 reglerna ytterligare och i princip vad som helst kunde förbjudas. I den mån politiska frågor debatterades var det i dikter och i allegorisk form. Dalins Sagan om hästen (1740) kom att bilda mönster för både handskrivna pamfletter och för oskyldigare framställningar i tryck en lång tid framöver.

Censorsämbetet innehades från år 1746 av Niclas von Oelreich, som tillskrivits en betydelsefull roll för genomförandet av

tryckfrihetsförordningen 1766. År 1755 fick Oelreich i uppdrag att ge ut hattpartiets första politiska tidskrift, riktad mot konungen, ”En Ärlig Svensk” (1755–56).¹ Andra politiska tryckalster släpptes däremot inte igenom. När sedan Oelreich år 1760 efter en tids missnöje med den behandling han fått av hattarna gick över till mössorna och började släppa igenom allt fler hattkritiska alster så började det blåsa ordentligt runt såväl hattpartiets makt som censuren.

Det var inte förrän under riksdagen 1765-66 som tryckfriheten kom att diskuteras öppet. Tre förslag till en ny tryckfrihetsförordning presenterades inför riksdagen 1765, och en av förslagsställarna, Anders Chydenius, var med vid utarbetandet av förordningen.² Den nya tryckfrihetsförordningen den 2/12 1766 innebar att konsistorierna skulle utöva censur över teologiska arbeten och yttranden som stred mot grundlagen eller som smädade konungen, kungafamiljen, ständerna, ämbetsmän eller enskilda personer. Full tryckfrihet var det alltså inte, och straffet för missbruk av tryckfriheten sattes till 300 daler silvermynt, en på den tiden ansevärd summa.

De första åren av tryckfrihet visade ingen större tillväxt i antalet utgivna skrifter, men med senare delen av 1768 ökade småskrifterna innehållande politisk debatt kraftigt. Att de spelade en viktig roll visas till exempel av att t. ex. tidningen *Dagligt Allehanda* rapporterade vilka politiska broschyrer som sett dagen och var man kunde få tag på dem. Sylwan uppskattar antalet skrifter bara år 1769–70 till ca 400 (Sylwan 1896:463). Bland dessa fanns många nidskrifter. Personangreppen blev vanliga och ledde till många åtal mot enskilda skribenter. Denna utveckling fick sin kulmen under frihetstidens sista riksdag 1771–72. Efter sin statskupp 1772 manade Gustav III till samförstånd och mängder av pamfletter hyllade nu den nye konungen.

Gustav III förklarade att tryckfriheten skulle bestå, men i själva verket sattes den ur spel redan samma år han övertog makten. 1772 blev det förbjudet att ens nämna frihetstidens partier, och 1774 inskränktes tryckfriheten kraftigt. Dödsstraff infördes för vissa tryckfrihetsbrott och boktryckarna blev ansvariga för innehållet i stället för som tidigare,

¹ Hattpartiet var det regerande partiet 1738–1765, mösspartiet från 1765 till 1769, hattpartiet igen 1769 till 1772, då mösspartiet tog makten i några månader fram till Gustav III:s maktövertagande.

² Här påpekar Vegesack (1995:31 ff) att en av de tre förslagsställarna, Gustaf Cederström, ignorerats av senare bedömare, trots att denne haft det mest nytänkande förslaget.

författarna, vilket visade sig vara ett effektivt medel att stävja ofördelaktigt tryck.

2.2. Framväxten av en borgerlig offentlighet

Under 1700-talet uppstod ett borgerligt skikt av ämbetsmän, läkare, präster, akademiker, handelsmän som bildade ”kärnan i den nya läsande publiken” (Holmberg, Oscarsson & Rydén 1985:13) och synen på vilken kunskap som var relevant ändrades. En offentlig diskussion om ekonomi och politik uppstod i kaffehus och läsesalonger och diskussionen fördes vidare i tidningar, broschyrer, böcker och rena smädeskrifter. Samhällskommunikationen kom att handla om ”att sprida nyttiga kunskaper” i stället för som tidigare att ”inpränta vördnad för Gud, kungen och kungliga myndigheter” (Svensson 1988:77).

Frågan om hur stor läsekrets pamfletterna hade kan inte bli besvarad med annat än gissningar. Peterson drar slutsatsen från sin undersökning av 18 pamfletter att debatten i dessa ”berörde en mycket liten del av befolkningen, ett toppskikt som antagligen kan räknas i hundratal” (Peterson 1984:42). Han påpekar att skribenterna tillhörde samhällets elit.

Det finns dock fakta som tyder på att broschyrerna, åtminstone en del av dem, lästes av något fler än så. Sylwan menar att upplagorna skiljer sig åt efter karaktären på broschyren: en sakligt argumenterande broschyr verkar ha en upplaga på upp till 500 ex. medan andra kan ha flera tusen – han har ett exempel på en skrift som spreds gratis i 3000 ex. och därefter fick tryckas i ny upplaga för att möta efterfrågan (Sylwan 1896:463). Också Vegesack har exempel på skrifter som sålts i stora upplagor (Vegesack 1995: 44; 54). I en av de broschyrer jag kommer att titta på, *Tankar Öfwer Fader O. Håkanssons Bref, Ifrån de döda Rike* (1771), nämns detta förhållande:

...owettiga och parti-sjuka skrifter hafwa ofta det bästa ödet, i anseende til åtgången, och ofta säljes af bagateller 1- à 2000 exemplar, när en grundelig och alfvarsam skrift ofta har 2 à 300 köpare. (s. 2)

I citatet talas bara om sådana broschyrer som såldes – de som delades ut gratis kunde alltså, som Sylwan visade, spridas i ännu större upplagor. I det

senare fallet kan man gissa att skribenten antingen hade egna fördelar att vinna med sin satir eller hade betalning från olika politiska partier, medan att skriva "owettiga och parti-sjuka" skrifter för försäljning nog kunde vara en inkomstbringande sysselsättning.

Åtminstone smädeskrifterna spreds alltså i förhållandevis stora upplagor, främst i städerna. Det fanns också en oro över detta bland en del debattörer och sättet den kommer till uttryck på stärker tanken på att det är en bildad elit som står för författandet. Ovan nämnda broschyr avslutas så här:

Auctoers skyldighet är at uplysa Allmänhetens förstånd och förädla des smak, men ingalunda, genom elaka efterdömmen i skrifter, inympa stötande och osmakeliga begrep i angelägna ämnen, samt bidra til et olagligt Människo-hat imellan Medborgare och Riksbröder uti et och samma Fädernesland. (s. 4)

3. Teorin och metoden

I analysen låter jag mig först och främst vägledas av Hellspong & Ledins *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys* (1997). Hellspong & Ledin redovisar en textmodell som inspirerats av Michael Hallidays sociosemiotiska modell, vilken ligger till grund för textanalyser inom s. k. kritisk textanalys. Den kritiska textanalysen hör till den bredare inriktning, diskursanalys, som analyserar olika texter i sin kontext. Hellspong & Ledin väljer att inta en eklektisk hållning och blandar ifrån olika forskningstraditioner. Den textmodell de förespråkar är tredelad:

1. sammanhanget eller kontexten
2. uppbyggnaden eller strukturen
3. framställningssättet eller stilen

Analysen av textens uppbyggnad innebär en analys av textens ideationella, interpersonella och textuella struktur (se nedan; Hellspong & Ledin 1997:43 f).

Ledin har i en undersökning för sakprosaprojektet tillämpat sin analysmodell på ett historiskt material, på ett antal veckoskrifter (Ledin 1997). Den teoretiska diskussionen i undersökningen har intresse och relevans för min analys. De olika traditionellt retoriska stilfigurerna jag stöter på i min analys diskuteras mer grundligt i Hellspong (1992), varför jag kommer att ta hjälp också av denna.

I analysen kommer jag både att beskriva pamfletternas stil och försöka se vilken relation det finns mellan stilen och det sammanhang texterna skrevs i, kontexten. Efter en första genomgång av pamfletter 1750–1799, kommer jag att kort presentera de fem pamfletter som ska analyseras närmare. Därefter går jag igenom en text i taget, och tar upp de drag som är relevanta i respektive text. Detta gör att analysen ser något olika ut för texterna: de har olika karaktär och därför olika relevanta drag. De olika kategorierna och de

drag som kommer att urskiljas i respektive kategori ska här presenteras närmare:

Till **kontexten** hör plats, tid, syfte, mottagare och sändare. Textens intertextuella kontext innebär sådant som de textnormer texten utnyttjar, vilka genretraditioner den vilar på och vilka andra texter eller kontexter den samspelar med. Till denna kategori hör även de relationer som finns mellan sändare och mottagare – om deltagarna har olika skyldigheter och rättigheter mot varandra är relationen asymmetrisk. Texten kan också etablera relationer mellan sändare och mottagare, vilket kommer att diskuteras också under kategorin interpersonella drag (se nedan).

Analysen av textens struktur delas som nämnts ovan upp i tre delar. **Ideationella** drag har med innehållet att göra, ”bidrar till att konstruera textens verklighetsbild, dess språkliga representation av världen” (Ledin 1997:47). Det är för platskrävande att redogöra för texternas innehåll genom att analysera deras teman och propositioner, men ett försök att urskilja makrotema och makroproposition görs och en kort resumé av innehållet ges. Presuppositioner, dvs. förgivettagna propositioner, och underförstådda slutsatser, inferenser, kommer att tas upp. Dessa har betydelse för argumentationen och för hur implicit eller explicit texten är.

Det kan också vara intressant att titta på vilka processer texterna framställer och vilka deltagarroller de olika referenterna har i dessa. Här skiljs mellan handlingar, händelser, tillstånd och mentala processer (Hellspong & Ledin 1997:130 f). Analysen av processtyper görs på huvud verbet i verbfrasen. Vidare kommer jag att analysera vilka modaliteter texten uttrycker. Man brukar skilja mellan faktisk och icke-faktisk modalitet, där den icke-faktiska innebär att texten framställer sakförhållanden som behövliga, sannolika, eller hypotetiska (Hellspong & Ledin 1997:133 f).

I den ideationella analysen vill jag också titta på olika typer av perspektiv, dvs. vilka synvinklar det finns på ämnet. Är författaren eller läsaren närvarande i texten i ett författar- resp. läsarperspektiv? Genomsyras texten av ett upplevande eller värderande subjekt, har den ett subjektsperspektiv? Slutligen hör också några traditionellt retoriska drag hit, såsom analogier, metaforer och besjälningar, vilka innebär ett jämförelseperspektiv då ”vissa förhållanden ses i ljuset av andra” (Hellspong & Ledin 1997:156).

Interpersonella drag är sådana som har med relationer mellan människor att göra, sådana som visar vilken hållning texten intar gentemot omgivningen eller ”vilka sociala identiteter och relationer som texten

symboliskt konstruerar” (Ledin 1997:49). Till den här kategorin hör de språkhandlingar som finns i texten. Här kan man skilja mellan allmänna språkhandlingar – påståenden, frågor, uppmaningar, utrop och interjektioner – och speciella, andra typer av språkhandlingar (Hellspong & Ledin 1997:161ff). De senare kan vara positiva och negativa såsom till exempel beröm respektive befallning.

För de relationer texten etablerar mellan olika deltagare är det också intressant att titta på eventuella förtrolighets- och försiktighetsstrategier, liksom sändarens eller textjagets markering av attityd med värdeladdade ord, garderingar eller understrykningar.

I den interpersonella analysen tittar man också på vilka sociala situationer texten konstruerar, textens ramar. Jag kommer att diskutera textens omtal av personer i texten, eventuella inbäddade texter och vilka röster som kommer till tals. Slutligen tittar jag efter traditionellt retoriska drag med syfte att ”markera en hållning till det som sägs”: ironier, hyperboler och litoteser (Hellspong & Ledin 1997:183).

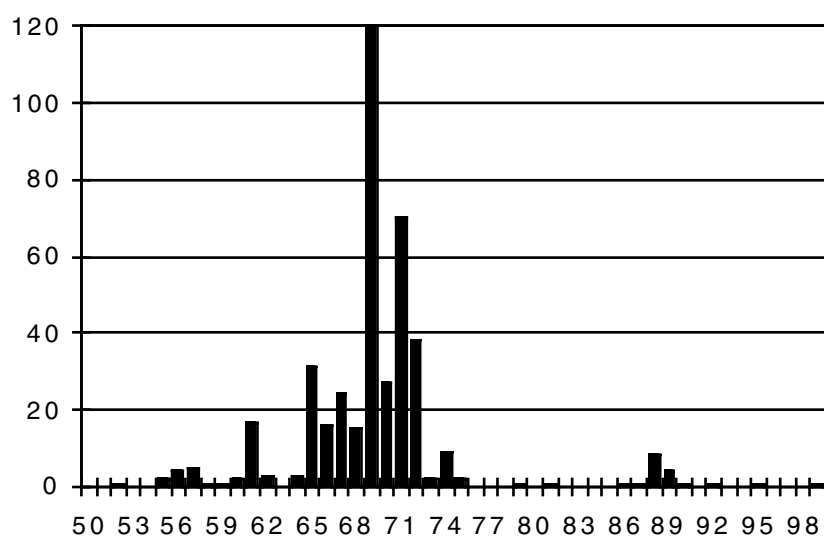
Textuella drag är drag som utmärker lexikon och syntax, men även textbindning och komposition. Här kommer till exempel andelen substantiv, verb, pronomen och adjektiv att diskuteras – siffrorna redovisas i en bilaga. I analysen gör jag jämförelser med de uträkningar som finns i Svensson (1997). För avgränsningen mellan olika ordklasser används Teleman (1974). När det gäller textbindning redovisar jag i analysen vilka olika typer av explicit konnektivbindning som finns, dvs huruvida bindningarna övervägande är additiva, temporala, kausala eller adversativa. Här tas också ett antal traditionellt retoriska drag med textbindande funktion upp: anafor, parallellism, pleonasm och hopning (Hellspong & Ledin 1997:93 ff).

Liksom Hellspong & Ledin väljer jag att se **stilen** som en syntes av de olika strukturerna jag ovan gått igenom, som ”de övergripande principerna för hur en text i en viss kontext organiserar sin struktur” (1997:198). Med en kort ”summering” efter varje analys vill jag fånga det utmärkande i respektive texts stil.

Efter analysen av texternas olika drag vill jag i en avslutande diskussion sammanfatta och diskutera de viktigaste resultaten.

4. Genomgång av materialet

En genomgång av 413 (eg. 414, men en saknar årtal) pamfletter med signumet Hist. sv. polit. på Lunds universitetsbibliotek visar att de fördelar sig i tid som visas av diagrammet:

Den högsta stapeln är 1769. Här kan man tydligt se hur perioden 1766–1772 skiljer sig markant från tiden i övrigt. Man kan också se illustrerat hur pamflettdebatten ökar i samband med riksdagar (1760–62, 1765–66, 1771–72). Under riksdagarna fanns enligt Sylwan en tämligen obegränsad tryckfrihet, beroende på att den tid riksdagen var samlad var en osäker tid och att denna osäkerhet gjorde att administrationen inte fungerade som den skulle (Sylwan 1896:413 f.).

Den snabba genomgång av materialet jag hittills gjort har inte tillåtit någon ordentlig undersökning av vilka ämnesområden pamfletterna behandlar, men man kan ändå se tendenser. Det absolut vanligaste ämnet var finansväsendet: tullar, skatter, bankväsende, handel, utlandsskuld och växelkurs. Andra vanliga ämnen var riksdag och ämbeten, brännvin, överflödsförordningar och tryckfriheten.

När det gäller debattinläggens form så har jag tittat på hur 414 st. pamfletter rubriceras. 87 st. utger sig för att vara brev, 75 st. rubriceras som ”Tankar över ...”, 37 st. säger sig helt koncist vara *svar* på olika skrifter och 37 st. benämns som *anmärkningar* till, *reflexioner* över eller *samtal* om olika skrifter eller sakfrågor. Det är de stora grupperna av rubriker. Knappt hälften av materialet återstår och sätten att rubricera skrifterna är mångskiftande: *Förslag*, *Berättelse*, *Betänkande*, *Project*, *Protokoll*, *Betraktelse*, *Omdöme*, *Vederläggning*, *Echo* osv... Det finns också en grupp som går rakt på ämnet: ”Om Wexel-coursen”.

Man kan också konstatera att en överväldigande majoritet av breven har utsatt mottagare och avsändare och använder sig av hälsningsfraser. Det finns också, förutom de pamfletter som rubriceras som brev, ytterligare 17 st. ifrån de övriga grupperna som använder sig av de här typiska brevfraserna. Sammanlagt blir det en fjärdedel av materialet som använder brevform, eller kallar sina inlägg brev, i den politiska debatten. Av de 414 skrifterna har endast 16 st. utsatt författare (med reservation för att vissa kan vara pseudonymer jag inte genomskådat). Övriga 398 st är anonyma och av dessa använder 73 olika typer av pseudonymer, men då är också de fiktiva brevavsändarna inräknade. Största delen av skrifterna är alltså anonyma. Ibland är författarnamnet tillskrivet med blyerts i kanten, av bibliotekspersonal eller forskare någon gång under tidens lopp.

5. Fem politiska pamfletter – en analys

5.1. Texterna och de gemensamma förutsättningarna

För den grundligare analysen har jag valt ut fem texter. Jag har valt texter som representerar vanliga typer. Eftersom rubriceringstyperna ”Tankar” eller ”Bref” var de vanligaste har jag koncentrerat mig på dessa. Bland de fem valda texterna finns två mer opersonliga och argumenterande: *Särskilte Tanckar Om De fläste Kongl. Collegiers År 1768. Förklarade Inactivité, Då Kongl. Maj:t Nedlade Regeringen* (1769) och *Tankar om Brännewin* (1769). Det finns ett mer personligt svar på det senare, i brevform: *Bref til Publicola Om Bränwin*. (1769). Ännu en text i brevform, som snarare tillhör gruppen smädeskrifter, har en politisk udd: *Fader O. Håkanssons Bref, Ifrån De Dödas Rike ...* (1771). Svaret på detta brev kommer också att analyseras, *Tankar Öfwer Fader O. Håkanssons Bref, Ifrån de dödas Rike* (1771). Detta breda spektrum kan motiveras med min önskan att få svar på frågan om pamfletternas enhetlighet. Även frågan om vilka olika texttyper som påverkat skribenterna när det inte fanns en klar genrekonvention kan förhoppningsvis få ett fylligare svar.

Gemensamt för alla pamfletter är tiden, tryckfriheten, omfång och yttre form. Dessa förutsättningar har jag diskuterat ovan. En ny borgarklass befäste sina positioner i samhället, den politiska turbulensen var stor, och behovet av diskussion i politiska frågor växte. I tidningar och broschyrer, framför allt i Stockholm, men även i Göteborg och Malmö, kom diskussionen att anta nya former – tidigare var politisk diskussion något som skedde i slutna, lärda sällskap, eller i handskrivna, anonyma paskiller.

De pamfletter som nedan analyseras är tryckta i storstäder (Stockholm och Göteborg), alla är anonyma och alla är tryckta i frakturstil.

5.2. Särskilte Tanckar – försvar för en myndighet

5.2.1. Kontexten

Pamfletten, som trycktes 1769, är en liten skrift på 6 sidor. Den är närmast ett försvar för de kungliga kollegiernas agerande i en dramatisk händelseutveckling. Mösspartiet tillträdde makten 1765 och angav då året för nästa riksdag till 1770. Hattpartiet krävde med hänvisning till den ekonomiska krisen i landet att ständerna skulle inkallas redan år 1769, men mössorna avvisade såväl kravet på riksdag som beskrivningen av det ekonomiska läget. Efter ett antal hemliga överläggningar mellan kungen och inflytelserika hattar och hovmän ställde sedan kungen ett ultimatum: antingen kallades ständerna in eller så skulle han nedlägga kronan. Mössregeringen lät sig inte påverka och konungen slutade regera. Rådet försökte då fortsätta sin regering med kungens namnstämpel, men de kungatrogna ämbetsverken, kollegierna, hotade att ställa in all verksamhet. Vid detta hot, som omöjliggjorde att några beslut verkställdes, resignerade Rådet och kallade in ständerna. I valen inför riksdagen återtog hattarna makten.

Särskilte Tanckar... försvarar kollegiernas handlande och har som syfte att stärka deras anseende hos den upplysta allmänheten. Skriften går också indirekt till angrepp mot mössregeringen.

Texten ger ett intryck av myndighets- och maktspråk och hade förmodligen en relativt begränsad spridning, om den inte finansierades av något kollegium, hattpartiet eller någon annan intressent och delades ut gratis. Pamfletten lockar inte köpare med en ironisk eller gåtfull titel, utan är just vad den utger sig för att vara: tankar i en sakfråga.

Skribenten är anonym, men man kan gissa att texten skrivits antingen av en högt uppsatt ämbetsman inom något kollegium, som vill försvara sitt eget agerande, eller en hatt-anhängare som ytterligare vill stärka hattpartiets position. Att det är en skribent med makt förefaller ganska tydligt. Textjaget talar med pondus. Han förklarar vad som är rätt och fel enligt lagen och talar om för läsaren vilka skyldigheter en medborgare har mot vårt regeringssätt och hur denne ska tycka och agera för att höra till de ”wälmenande, hederlige och Patriotiskt sinnade”. På det sättet är relationerna i texten asymmetriska: det är skribenten som sitter inne med kunskapen om sanningen.

Textens intertextuella relationer är inte tydliga. Det finns få eller rentav inga synliga anspelningar på andra texter. Dock kan man säga att texten samspelar med andra genrer. Texten har en opersonlighet och en komplexitet (se nedan) som tycks hämtad från olika kungliga förordningar och dekret. Här finns ett patos också, som rimligtvis saknas i de nämnda texttyperna, och som för tanken till ett politiskt tal.

5.2.2. Den ideationella strukturen

Som makrotema för texten duger titeln: temat är explicit, då det tydliggörs i en rubrik. Textens makroproposition blir ungefär: ”De kungliga kollegiernas inaktivitet år 1768 var ett lagenligt, patriotiskt och klokt steg för att förekomma kris och anarki i landet”.

Skribenten inleder skriften med ett påpekande om att det är vanligt och föga förvånande att illvilliga medborgare klandrar kollegiernas handlande. Att också välmenande medborgare klandrar kollegierna föranleder dock ett granskande av inaktivitetsprincipen. Kollegiernas och invånarnas skyldighet att upprätthålla och försvara regeringssättet kan inte ifrågasättas, förklarar han. Endast landsförrädare försöker rubba denna skyldighet. Enligt grundlagen kan inte riksråden fortsätta att regera utan kung och måste då sammankalla ständerna – att under dessa omständigheter fortsätta att regera är att tillskansa sig aristokratisk regeringsmakt. Efter att ha beskrivit kollegiernas och kungamaktens harmoniska förhållande fastslår skribenten att ämbetsmännens skyldighet i en dylik krissituation är att sträva efter att den lagstiftande makten, riksdagen, förenas. Anarkin och oredan i riket hade heller inte kunnat förhindras även om kollegierna fortsatte att vara aktiva, förklarar han, utan kunde bara motverkas genom ett sammankallande av ständerna. Och ett sammankallande av ständerna kunde tvingas fram genom kollegiernas inaktivitet. På detta sätt kunde kollegiernas lagenliga handlande bidra till avvärjandet av anarki och återupprättande av regeringssättet, vilket nationens ”ädlare del” måste betrakta med ”tilgifnaste erkänsla”.

Skribenten använder sig i sin argumentation ofta av presuppositioner. Dessa ligger lagrade i propositionerna, som en redan ”allmänt accepterad” sanning. För att kunna hänga med i resonemanget måste man först acceptera de presuppositioner texten gör, annars blir inte texten logisk. Läsaren leds in i rätt banor. Vi ska se på några exempel:

Kungen ville ej delta i ”den då annalkande Rikets och Undersåtarnas totala undergång” (s. 2). Trots att detta var omdiskuterat och mösspartiet gjort utredningar som visade att läget inte var så allvarligt i riket, så förutsätter skribenten att undergången var ett odiskutabelt faktum. Senare i texten talar skribenten om ”den ständiga harmonie, rörelse och communication, som dageligen och nödvändigt existerar Kongl Maj:t och Collegierne emellan” (s. 4). Här omtalas förhållandet mellan kollegierna och kungen som vore det en naturlag. En mer implicit presupposition kan man se här: ”Ingen som hyser et redeligt och äkta Swenskt hjerta kan med kalt blod anse förlusten af den ädlaste förmån en i lag grundad frihet” (s. 6). Här underförstås ett påstående, nämligen det att mössornas försök att hålla kvar makten berövade folket dess frihet.

Skribenten markerar inte sin närvaro i texten med pronomen. Han vill skildra en objektiv sanning, inte en enskild persons uppfattning. Däremot används det opersonliga ”man”. Läsaren tilltalas inte heller direkt, i ett du eller ni. Men mottagaren finns ändå med, i fraser som denna: ”Den som med redig eftertanka och owäldighet wil gifwa sig tid, at skärskåda denna fråga, lærer förmodeligen lätt finna...” (s. 3).

Trots denna strävan efter objektivitet och opersonlighet genomsyras hela texten av författarens subjektsperspektiv. Den mest iögonfallande perspektivmarkören är alla värdeladdade ord: ”illwillige”, ”okunnoge”, ”af ömaste hjerta”, ”trogne”, ”förnuftig” osv.

Författaren använder sig även av jämförelseperspektiv för att inskräpa sina värderingar. Att kollegierna skulle förklarat sig aktiva trots kungens frånvaro skulle vara lika brottsligt ”som det är orimligt, at armarne eller någon del af en kropp kunna af sig sjelfwe äga naturlig och ordentelig rörelse, då hufwudet är skildt ifrån kroppen”. Här används analogi för att sammanställa rikets organisation med en mänsklig kropp, något okränkbart, vars uppbyggnad knappast kan ifrågasättas. Likheten övergår snarast i identitet när olagligt tillskansande sig av makten med en metafor räknas till ”för Rikskroppen farliga och epidemiska sjukdomar”. Det vimlar av antiteser i texten; man kan till och med tala om en antitetisk uppbyggnad av texten, en jämförelse mellan laglig och olaglig, mellan illvilliga landsförrädare och välmenande hederliga patrioter.

5.2.3. Den interpersonella strukturen

Texten innehåller nästan inga andra språkhandlingar än påståenden, vilket är det typiska för utredande text. Det finns endast en direkt fråga, men den förväntar sig inget svar utan besvaras av skribenten, som sitter inne med kunskapen. Frågan är alltså inget tecken på osäkerhet, utan framförallt retorisk, den befäster i själva verket den asymmetriska relationen och skribenten behåller makten över läsaren.

När det gäller negativa och positiva språkhandlingar kan man säga att värdeladdade ord används för att svärta ner respektive berömma olika referenter, kritiker eller hederliga. Läsaren kan välja att identifiera sig med de förra, men blir i samma stund utsatt för en implicit negativ språkhandling, eftersom han/ hon då hör till de illvilliga, som inte vill rikets väl.

Jag har ovan nämnt presuppositionernas roll för argumentationen. Generaliserat kan man säga att textens grundpresupposition är ”alla vill vara ärliga, laglydiga, välmenande patrioter”. Argumentationen byggs därefter upp enligt principen: Om man är ärlig etc., så tycker man, eller agerar, såhär. Detta uttrycks ofta som en logisk följd, vilket också syns i textens bruk av konnektiver (se nedan).

Textens omtal av sina referenter säger något om dess sociala attityd. Här omtalas kollegierna alltid som just kungliga kollegier. Dess ämbetsmän kallas ”behjärtade och ypperlige” män: sympati och närhet markeras. Kungen betecknas ”vår Allernådigste Konung” som ett tecken på underdånighet. Ständerna får heta ”den lagstiftande Magten” och ”högt uplyste Ständer” – här markeras respekt. Rådet, vars handlingar betecknas med negativa ord, är den referent som nämns minst och då endast såsom just rådet.

Skribenten använder hyperboler i rikligt mått för att ytterligare inskräpa sina värderingar: ”ej utan största Ed- och Lagbrott”, ”till blotta RådCamma- ren” osv.

5.2.4. Den textuella strukturen

Texten har långa makrosyntagmer (43,6 ord/MS), nästan lika långa som i den kungliga förordning Svensson undersökt (Svensson 1997:80 f.). Andelen particip (3,5 %) och adjektiv (11,0 %) är högre än i samtliga texter i nyss nämnda undersökning. I gengäld är andelen verb (12,6 %) och

pronomen (14,4 %) lägre än i samtliga dessa texter. Texten har en nominal stil, vilket märks redan i inledningen:

At illwillige eller ock okunnoge medborgare djerfwas klandra och som brottsligt förtyda de fläste Kongl. Collegiernes och Embetsmäns förklarade inactivité, då Kongl. Maj:t af ömaste hjerta för Dess trogne Undersåtare, wärkeligen nedlagt Regeringen, at ej deltaga uti den då annalkande Rikets och Undersåtarnas totala undergång; det kan nu mera icke förefalla någon förnuftig och uplyst owanligt och förundransvärdt, sedan man så ögonskenligen och med Rikets nästan irreparable förlust blifwit öfwerlygad, at dylike samhällets högstskadelige missfoster äro capable af alt, blott för at befästa någon wiss landtförderfwelig Systeme, formerad och uprest uppå utländska magter båtande, men inrikes förödande principer (...) (s. 1)³

Substantiv/pronomen-kvoten är hög (1,6), vilket innebär en hög grad av informationstäthet. Den förhållandevis höga andelen verbalsubstantiv (3,1 %), tillsammans med den mycket låga andelen 1:a och 2:a personens pronomen (0,2 %) gör stilen abstrakt. Texten är alltså komplex och kanslispråklig till sin karaktär, men den anmärkningsvärt höga adjektivandelen, som till största delen beror på textens vilja att övertyga (de flesta adjektiven är värdeladdade), bryter av något.

Texten binds samman med många utsatta konnektiver, framför allt av kausal, temporal och additiv art, för att förklara vad som skett, när det skett och varför. Det finns också en hel del retoriska bindningar, främst pleonasmer. Liksom adjektivanvändningen strider detta mot den i övrigt så kanslispråkliga stilen och är att hänföra till textens övertygande funktion. Hellspong framför tanken att pleonasmer är typiska för ett rituellt språk, där syftet inte är ”att argumentera rationellt och bidra till en fortgående debatt utan att bekräfta vedertagna sanningar” (Hellspong 1992:118). Som vi sett använder sig skribenten här av vedertagna sanningar, presuppositioner om den gode medborgaren, och pleonasmerna skulle kunna ses i det sammanhanget: ”någon förnuftig och uplyst”, ”huru granlaga och warsamt”, ”så lagstridig och brottslig”.

5.2.5. Stilen – en summering

³ Ligaturen sz återges i detta och följande citat ss.

Pamfletten ger ett intryck av myndighets- eller maktspråk, samtidigt som den har en kraftigt övertygande karaktär. Texten har en nominal, opersonlig stil och ansluter möjligen till den tidens kanslispråk: kanske fanns det hos de kungliga kollegierna en utvecklad diskurs som denna skribent använder sig av. Klart är att den textuellt verkar ha mer gemensamt med de kungliga förordningarna än med de skrifter som diskuteras härnäst. Trots detta är stilen mycket subjektiv och röjer sin attityd i värderande ord.

5.3. Tankar Om Brännewin – skribent med argument

5.3.1. Kontexten

Brännvinet har diskuterats många gånger under årens lopp. Vid den riksdag som slutligen sammankallades år 1769 skulle frågan om nödens avhjälpande behandlas. Hattpartiet förespråkade brännvinsförbud och bland mössanhängare i borgar- och bondestånden fanns starka krafter mot ett sådant. Hattarna, som tog makten 1769, lade fram ett finanspolitiskt förslag som byggde på ett förbud mot brännvin, och detta satte igång en het diskussion. Ett förbud ansågs av förespråkarna vara nödvändigt för att minska importen av spannmål och hindra att pengar flöt ut ur landet.

Tankar Om Brännewin är en skrift på 19 sidor som har till syfte att övertyga om att ett brännvinsförbud är det enda sättet att avhjälpa den ekonomiska krisen. Dock behandlar den inte bara ekonomiska skäl för ett förbud, utan tar även upp såväl moraliska argument som hälsoaspekter på frågan.

Mottagarna tycks vara den bildade allmänheten, och kanske framför allt riksdagsledamöter och partimedlemmar, som kunde påverka besluten. Skriften saknar populistiska inslag och dess allvarsamma saklighet lockade måhända inte så många läsare/köpare, men å andra sidan var ämnet i sig, brännvinet, av stort intresse för många.

Skriften är författad av en skribent som kallar sig ”Publicola” (vilket betyder ”en som värnar om det allmänna/folket”). Denne skall ha varit J. F. Kryger, en välutbildad ämbetsman och skriftställare.⁴ Vid denna tid var han

⁴ För uppgifter om författarna bakom anonyma skrifter och pseudonymer har använts Bygdén, Leonard (1898-1915), *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon*. Uppsala. Endast pseudonymen ”Publicola” har kunnat avtäckas.

2:e kommissarie i Manufakturkontoret och även ledamot av Vetenskapsakademien. Han var hatsympatisör och rättrogen merkantilist. Sändaren är således en man med hög ställning i samhället.

I texten kan man se att sändaren har auktoritet och övertygelse. Han hänvisar ofta till vad som är ostridigt, bevisligt, nödvändigt och sant. Han sitter inne med kunskapen om sanningen och drar utifrån denna logiska slutsatser. Det myckna hänvisandet till siffror och uträkningar, och tillgången till tidigare skriftliga dokument ska göra honom trovärdig. Relationen mellan sändare och mottagare kan sägas vara asymmetrisk. Det finns dock andra drag i texten som mjukar upp denna relation: skribenten uppmanar till debatt, han bemödar sig om att bemöta och diskutera alla motståndarsidans argument, han ger stundtals motståndarna rätt i vissa frågor (för att sedan, visserligen, dra en annan slutsats än de), han modifierar sig när han inte är lika säker utan endast hoppas eller tror. Texten är med andra ord ett bra exempel på det man kallar **diskursiva** texter, dvs. utredande och/eller argumenterande texter som analyserar och problematiserar ett ämne (Hellspång & Ledin 1997:23 f).

Textens debatterande drag förenar den med andra politiska inlägg. Exakta resonemang och uträkningar, liksom hänvisningar till tidigare förordningar och beslut gör den lik ett förslag att lägga in till ständerna under riksdagen:

Således, som 13. kannor, för hwardera af 800000 människor, utgöra 10 millioner och 400000. kannor om året; så följer, at Bränwinspannorna årligen öda 866, 666 och 2 tr(e)djedels Tunna Spannemål. Deraf er klart, at om Brännewinet wore borta; så kunde wi, i stället för at köpa, årligen sälja til främmande, 466, 666 Tunnor Spannemål (...) (s. 8)

Här finns fler utsagda intertextuella relationer än i den förra texten. I texten finns olika slag av ekon från och allusioner på andra texter och kontexter. Skribenten hänvisar till det allmänna samtalet och diskussionerna i alla "sällskapen". Han hänvisar till vetenskapliga rön som stödjer argumentationen. Så har t ex "de Naturkunnige" bevisat brännvinets skadeverkningar för fruktbarheten. Vidare anlitas domböcker, som kan "witna" om brott som begåtts på grund av brännvinet. Också andra pamfletter finns nämnda för att styrka skribentens resonemang. Dessa anges med fullständig titel och årtal.

5.3.2. Den ideationella strukturen

Textens makrotema är brännvinet. Makropropositionen skulle kunna uttryckas: ”Brännvinet måste förbjudas helt, då det fördärvar folkets hälsa och seder, samt utarmar riket”.

Skribenten inleder texten med att förklara vikten av att brännvinet och växelkursen behandlas tillsammans i en förordning. Därefter diskuterar han växelkursproblemet och argumenterar för att tills vidare behålla den gamla förordningen. Först efter denna argumentation kommer han till sitt egentliga syfte: att bevisa att brännvinet fördärvar folkets hälsa och seder och utarmar riket. Systematiskt går han igenom brännvinets alla skadeverkningar på hälsan och dess effekt på moralen. Han återknyter sedan till de inledande argumenten och diskuterar växelkursens och brännvinets nära sammanhang. Överflödsförordningen är otillräcklig för att förbättra handelsbalansen och stabilisera växelkursen. Ett brännvinsförbud behövs, menar han, och styrker sin tes med uträkningar som visar brännvinets kostnader i spannmålsimport. Därefter vänder han sig till sina meningsmotståndare och uppmanar dem att komma med bättre förslag, innan han i tur och ordning bemöter de vanligaste argumenten för att behålla brännvinet. Han betonar den positiva verkan ett brännvinsförbud skulle ha för finanser och växelkurs och appellerar avslutningsvis till läsarens heder och kärlek till sitt fosterland.

Textens tema och de olika underordnade temata är explicita och skribenten signalerar ofta de olika övergångarna:

Dock jag har nästan för länge uppehållit mig, wid en sak, hwilken ej directe hörer til mit ämne; jag kommer derfor til Brännewinet. (s. 4)

Skribenten använder sig inte i någon högre grad av presuppositioner i sin argumentation. Han är noga med att styrka sina påståenden och klargöra sitt resonemang. I stället för att endast introducera en förutsättning och ta för givet dess sanning så betonar han ofta sanningshalten i det påstådda med visshetsmarkörer:

Som det är bewisligt, at utländske spannemålen utgör den drygaste tyngd på vår handelswåg; och det tillika är ostridigt, at hela denne så store utgiftsposten skulle förswinna, om Brännewins-tilwerkningen och Consumtionen uphörde; så lærer icke heller någon, som wet hwad Wäxel-Cours är, kunna neka, at hans hwälfningar, til Rikets förmån eller skada, mer än mycket bero på Brännewinet. (s. 2)

Detta ger texten ett statiskt drag: skribenten betonar med eftertryck sakernas tillstånd innan han utifrån detta drar slutsatser om åtgärder. När skribenten inte betonar påståendets sanning, bevislighet eller ostridighet så kan han tala utifrån en mer tentativ utgångspunkt: ”Men om så werkeligen är, at Taxan äfwen så litet höjer, som fäller Coursen; så (...).” (s. 3)

Det finns en hel del uttryck för mentala processer i texten. Här är det framför allt textjaget som är *ense*, *övertygad*, *fruktar* och *hoppas* etc. Trots textens sakligt argumenterande karaktär finns alltså ett personligt drag.

Textens bruk av modalitet är värt en kommentar. Här finns förhållandevis många icke-faktiska propositioner. Tillsammans utgör de olika typerna av sådana fler än antalet faktiska. Framför allt uttrycker texten sakförhållanden som hypotetiska, i form av antaganden: ”om så werkeligen är, att”. Tillsammans med uttrycken för sannolikhet utgör dessa drag i texten spår ifrån en vetenskaplig stil. Skribenten reserverar sig med sannolikhetsuttrycken och gör tilltalet mjukare. Den hypotetiska framställningen tillåter skribenten att göra slutledningar som följer av nödvändighet – så är t. ex. matematisk text uppbyggd. Läsaren kan själv se att slutsatsen är riktig, förutsatt att premisserna stämmer med verkligheten.

Det finns också många uttryck för behövlighet i texten. Detta drag hör snarast hemma i en moralisk, föreskrivande framställning, vilket stämmer väl med textens syfte att övertyga människor om inte bara den ekonomiska, utan även moraliska nödvändigheten av ett brännvinsförbud.

Texten har inte många direkta markörer för sitt perspektiv på ämnet. Dock säger sig skribenten ha tillgång till uträkningar, lagtexter, förordningar, till historien och till de samlade motargumenten, vilka det ”åligger” honom att svara på (s. 16). Det ger snarast ett vetenskapligt perspektiv: skribenten redovisar sina källor och talar utifrån den samlade kunskap som finns i ämnet.

Texten har ett subjektsperspektiv, ett klart författarperspektiv. Textjaget träder fram utan att introducera sig eller sitt perspektiv: ”Ehuruwäl jag ej tänker handla om Wäxel-Coursen, så må (...)” Det är som om en presentation inte var nödvändig, vilket kanske kan bero på att skribenten ofta skrev under denna pseudonym, Publicola. Närvaron av ett subjektsperspektiv signaleras också med värdeord, som till exempel när skribenten kommer till brännvinet: Brännvinet ”förderfwar” och ”utarmar”. Brännvinssuparen dör, eller får ett ”uselt lif”. Det talas om den ”barbariska oseden” att ge spädbarn brännvin (det var inte ovanligt att ge spädbarn en

trasa indränkt i brännvin att suga på). Brännvinets inverkan på moralen föranleder detta utrop: ”hjelp ewige Gud! huru ohyggeelig wisar sig icke denne fördärfwelige drycken på den sidan!” (s. 6). Är man sedan liksom skribenten ”människowän”, är man ”älskare af Gud, Fädernesland, Hustru, Barn och efterkommande” så avstår man från brännvinet för att rädda den ”dödeliga sjuka Rikskroppen” (s. 11).

Värderande är också de många konstruktionerna som ”det är ingalunda så wilkorligt, eller oskyldigt”, ”så är wisserligen nödigt”, ”så är dock ostridigt”. Dessa uttryck har en opersonlig konstruktion för att ge större tyngd och ge karaktär av naturgivna sanningar som existerar oberoende av subjektet, men kräver likväl ett subjekt för att uppfattas och tolkas.

Läsarperspektivet signaleras inte med andra personens pronomen. Däremot omtalas läsaren i texten: ”Jag skulle hysa et obilligt misstroende til Mina Läsares begrep, om jag icke öfwerlemnade åt deras egen eftertanka, at af alt detta göra riktiga slutsatser (...)” (s. 19). Stundtals dras också läsaren in i författarperspektivet: ”Låtom oss häldre draga et tjockt täckelse öfwer denna swarta målningen (...)” (s. 6). Användningen av ”oss” här är både att tolka som en förtrolighetsstrategi som skapar närhet, samtidigt som det gör läsaren delaktig i författarens perspektiv: tillsammans kan de se sanningen.

När det gäller de retoriska stilfigurer som etablerar textens jämförelseperspektiv så finns en del utförda liknelser och metaforer, där nytryck av sedlar beskrivs som samma ”härliga läkemedel, som at gifwa en sjuk större dosis av opium, sedan man märkt, at en mindre bekommit honom illa” (s. 4) och där det talas om ”den dödeligt sjuka Rikskroppen” (s. 11). Sistnämnda bild, där riket är en sjuk patient och den ekonomiska politiken beskrivs som kurer och mediciner, var en vanlig bild i tidens politiska skrifter. De retoriska stilfigurerna används emellertid förhållandevis sparsamt, vilket kan bero på skribentens strävan efter saklighet, allvar och vetenskaplighet.

5.3.3. Den interpersonella strukturen

De allmänna språkhandlingarna domineras av påståenden, men det finns också förhållandevis många frågor, vilkas funktion man kan titta närmare på. Ofta markeras de med språkhandlingsverb:

Ehuruwäl jag ej tänker handla om Wäxel-Coursen, så må jag dock, liksom i förbigående, fråga, hwarföre det då skal wara så nödwändigt, at nu genast uphäfwa Förordningen, som binder honom [dvs. växelkursen, min anm.] wid et wisst marketal? (s. 3)

Frågorna är i hög grad retoriska och används ofta för att implicera en proposition: ”Måste icke alla waror stiga i samma mån, som Coursen, ja wäl deröfwer, af fruktan, at han altid skal blifwa högre?” (s. 4). Detta grepp gör det lättare för läsaren att vara följsam mot texten: han/hon behöver bara instämma med eller bestrida påståendet (Hellspong & Ledin 1997:163).

Texten är trots sina anspråk på saklighet och vetenskaplighet inte fri ifrån vare sig utrop, uppmaningar eller interjektioner. Det finns också exempel på andra typer av språkhandlingar i texten. Man slås av skribentens talrika medgivanden: ”Jag medgifwer hela satsen, men tager mig den friheten, at derwid göra den tillägningen (...)” (s. 13). Det kan närmast betraktas som en positiv, förtrohetsskapande språkhandling. På det här sättet framstår skribenten som en generös och saklig man, som lyssnar till motståndarna och bara argumenterar emot det ”felaktiga” i dessas argument, i stället för att förkasta argumenten i sin helhet. Det finns många metatextuella språkhandlingar i texten, vilket svarar väl mot skribentens ambitioner att vara exakt, explicit, systematisk och vetenskaplig: ”Nu måste jag ock med några ord yttra mig öfwer den puncten, hwilken nu så mycket omtalas (...)” (s. 15).

Jag har redan tidigare berört textens argumenterande karaktär och hypotetiska uppbyggnad. Sambandet mellan argument och slutsats beskrivs ofta som en logisk följd, ex: ”Deraf är ej swårt at sluta, hwad för en werkan denna liqueren gör på en människas kropp (...)” (s. 5). För att en sådan argumentation ska bli övertygande måste argumenten vara hållbara och accepteras av läsaren. Skribenten gör på flera olika sätt för att inskräpa argumentens vikt. Ett sätt, vilket jag nämnt ovan under modalitet, är att inskräpa nödvändigheten, behövligheten. Ett annat sätt är att hänvisa till erfarenheten och forskningen:

Förfarne och owälduge Landthushållare hafwa jämwäl försäkrat mig, at mjölken af sådana mjökekor, som dermed [dvs. med brännvinsdrank, min anm.] underhållas, snarare minskas, än ökas (...) (s. 12).

Med talrika understrykningar markerar skribenten sin säkerhet och auktoritet: ”ty de stå werkeligen”, ”hwilket lätt kan bewisas”, ”ehuru owedersägeligt alt detta är”, ”Deremot er ostridigt”. Det finns också några garderingar: ”Jag wil wäl ej med wisshet påstå (...)”. Dessa drag är typiska för vetenskaplig text. De lämnar utrymme för tvivel, vilket verkar pålitligt, medan understrykningarna samtidigt antyder att det finns de som säger motsatsen (Hellspong & Ledin 1997:190).

Titeln säger något om textens konstruktion av den sociala situationen, om textens ram: *Tankar Om Brännewin, Til Hwar förnuftig människas om-pröfwande*. Texten riktar sig till alla förnuftiga människor. Textjaget är den mest framträdande personen. I övrigt omtalas referenterna opersonligt och vagt. ”Man”, ”Den ene”, ”Den andra”, ”Någre”, ”Många”. Ibland åsyftas motståndarna, ibland allmänheten, ibland de styrande. Det finns inget direkt tilltal av en tänkt läsare, men det finns frågor och uppmaningar. Texten arbetar inte med inbäddade texter i någon högre grad, men man kan se de motargument som räknas upp som anföring eller referat av motståndarnas synpunkter – de olika argumenten är dessutom markerade med fetstil:

**Men den förträffelige dranken; den gör nu en ostridig nytta i
Landthushållningen, för kreaturens skull. (s. 12)**

Texten är mycket explicit och exakt, och använder knappast några ironier, hyperboler eller litoteser. Skribenten framstår som nyanserad: hans grepp för att övertyga är andra än dessa.

5.3.4. Den textuella strukturen

Textens makrosyntagmer är förhållandevis långa (26,8 ord/MS), vilket tyder på en skriftspråklig komplexitet. Dock är siffran betydligt lägre än för den myndighetstextlika *Särskilte Tanckar...* Texten är inte heller lika utpräglat nominal som den förra. Man kan också konstatera att substantiv/pronomenkvoten är låg (0,9), vilket gör texten mindre informationstät och mer tal-språklig (se Hellspong & Ledin 1997:144f):

Som jag tror, mig nu hafwa tilräckeligen bewist, at Brännewinet är högst skadeligt både för hela Riket och hwarje des inbyggare särskildt, så ock at et allmänt Brännewinsförbud är aldeles nödwändigt, om wi någonsin skole

hjelpas ur vårt magtlösa tilstånd; så kunde jag wäl härmed sluta denna afhandlingen. (s. 11)

Värt att notera kan vara att 1:a personens pronomen är frekventa (2,1 %), trots den sakliga och vetenskapliga ambitionen. Gunnarsson har visat att medan opersonlighet idag anses karaktärisera det vetenskapliga språket, så var en ymnig förekomst av 1:a personens pronomen ett vanligt drag i 1700-talets vetenskapliga texter (Gunnarsson 1987:173 f). Textens rikliga bruk av siffror och uträkningar gör den vidare specifik, ett skrift- och fackspråkligt drag.

Texten innehåller många konnektivbindningar. Oftast är de konditionala eller konsekutiva, vilket stämmer väl med den hypotetiska framställningen. Retoriska bindningar används sparsamt, även om man kan se en del parallellismer och anaforer:

Skal icke då egennyttan om det eljest är sant, hwad man i allmänhet tror, stegra honom öfwer billigheten? Skola icke Banco-Sedlarne dragas ännu mera ur rörelsen, i hopp om realisation (...). Måste icke alla waror stiga i samma mån, som Coursen, ja wäl deröfwer, af fruktan, at han altid skal blifwa högre? Skal icke penningebristen, öfwer hwilken nu redan så mycket klagas, blifwa långt större (...)? (s. 4)

5.3.5. Stilen – en summering

Stilen är exakt, med siffror och termer, och redovisar källor och auktoriteter. Skribenten ansluter på detta sätt till vetenskaplig diskurs. Pamfletten har en didaktisk karaktär, i det att skribenten klart och tydligt kommenterar sin framställning, i tur och ordning bemöter argument och till och med har detaljer som fetstil för att introducera de olika motargumenten. Textens argumenterande och övertalande karaktär ger den dess drag av politisk diskurs, den väl underbyggda argumentationen leder tanken till ett förslag inlagt till riksdagen. Stilen utmärks av en blandning av skriftspråklig komplexitet och talspråklig ledighet, vilket kan förklaras med ambitionen att både vara exakt och vetenskaplig och pedagogiskt tydlig och lättbegriplig.

5.4. Ett raljerande brev till Publicola

5.4.1. Kontexten

Publicolas inlägg i brännvinsdebatten försvarade inskränkningarna med moraliska och ekonomiska argument, och hänvisade till brännvinets skadeverkningar. ”Stige den fram”, manade skribenten, ”som förmår uppgifva andra förslager, i stället för Brännwinets afskaffande” (s. 11). Och en skribent som kallade sig ”Anders Larsson” steg fram. I ett inlägg kallat *Bref til Publicola Om Bränwin*, en liten skrift på 4 sidor, kritiserar han förbudsivrarna och förlöjligar ”Publicolas” moraliska patos – allt i syfte att försvara brännvinet. Man kan gissa att pamfletten såldes i förhållandevis stora upplagor.⁵ Frågan berörde många, texten är skriven i en eldig subjektiv stil och måste ha roat även på den tiden.

Sändaren hade förmodligen en viss bildning, trots att han säger sig vara en ”enfaldig Bonde” – därom vittnar alla lärda allusioner. Man kan också förmoda att skribenten var mössympatisör. Det var hattarna som ivrade för brännvinsförbud, och motståndet kom framför allt ifrån mössor. Mottagarna måste skiljas åt: läsarna och köparna var antagligen framför allt det bildade skikt som tidigare nämnts. Den textinterna mottagaren, mottagaren av brevet (dvs. motståndaren i debatten), är ”Publicola”, alias J. F. Kryger (se analysen av dennes inlägg). Genom hela texten finns en svävning mellan de olika mottagarna. Trots att den enfaldige bonden vänder sig direkt till Publicola, så vill han sig samtidigt med ironier och överdrifter roa en publik.

Huruvida ”Publicolas” identitet var känd är svårt att uttala sig om, men mycket möjligt: Han var en aktiv skriftställare, en hatsympatisör, som ofta deltog i debatterna. Att textjaget inledningsvis funderar kring ”Publicolas” identitet behöver inte säga något om skribentens kunskaper, utan kan vara ett ”drag” för att befästa ett perspektiv där en enfaldig bonde talar för folket mot en anonym herreman vars namn sägs betyda ”en som synnerligen sköter om den Allmänna välfärden” (s. 1).

Nämnda perspektiv skulle kunna innebära att relationerna i texten är asymmetriska, att här finns underdånig ton gentemot överheten, men i själva verket innebär textens förlöjligande ton att en motsatt asymmetrisk relation

⁵ I en not får man också veta att en annan skrift ”med de dertilhörige Repliquer finnes til köps på samma ställe som detta Bref”. Intressant är att den skriften var från 1766, tre år tidigare. Pamfletterna var alltså inga dagsländor, utan hölls i lager och dök upp i debatten flera år efteråt.

upprättas. Det är ingen enfaldig Bonde som tonar fram bakom den föregivna identiteten, utan snarare en vitter skribent som gör narr av sin meningsmotståndare. För den enfaldige bonden blir snart en ”wän”, som först med ironier och hyperboliska epitet, därefter med uppmaningar och direkta frågor snarare talar till Publicola som en lärare till en elev, som fått allt om bakfoten. Den fattige bonden omtalas i stället i slutet av brevet i tredje person och textjaget blir en utomstående, som värnar om denne:

Håll min k(äre) Publicola, nu står jag ej längre ut med detta Bränwins-Kriget; utan beder dig, at til et Fredstecken emottaga en Olive-qwist, med den trägna begäran, som din wän, at du i din mjuka soffa, med en pip Tobak i munnen, en pris Snus, en Thé- och Caffé-kopp (...) ej längre missunnar den fattiga Bonden sin lilla Bränwins-sup. Tag dig hältre en duktig Sup med, så at du ej hittar in i hans Koja, men twärtom först ransakar din egen (...) (s. 4)

Texten vilar på en texttradition, nämligen brevet som inlägg i en politisk debatt. I tidens moraliska veckoskrifter var denna form för debatt mycket vanlig. Brevformen användes också flitigt av Dalin i dennes *Argus* (Hillman 1970:8). Pamfletten rubriceras som ett brev, har direkt tilltal av brevets mottagare, har en fiktiv avsändare som undertecknar brevet med avskedsfras, ort, datum och namn. Texten vilar förmodligen också på en taltradition som var mycket stark under 1700-talet, bland annat i de olika akademierna och sällskapen, en taltradition som kom att omhuldas och utvecklas ännu längre under den gustavianska tiden. Detta signaleras i texten av alla retoriska knep och de underhållande och agitatoriska dragen.

5.4.2. Den ideationella strukturen

Makrotemat är Publicolas plädering för brännvinsförbud. Textens makroproposition skulle kunna sammanfattas på två sätt, kanske för att man kan urskilja såväl ett syfte att föra en saklig debatt som ett syfte att förlöjliga: ”Lämna bonden ifred och pålägg inte andra 'bördor, dem du ej tänker widröra med dit minsta finger’”. Eller: ”Bondens brännvin behövs och är nyttigare än borgerskapets förbjudna användning av överflödsvaror”.

Skribenten börjar sitt ”brev” med att förklara att han är en enfaldig bonde som inte förstår mycket, men som gläds över uppmaningen att komma med ett bättre förslag till rikets räddning. Innan han kommer till själva förslaget vänder han sig, i konstfullt arrangerade utrop, till brännvinet och utmålar detta som källan till rikets tillstånd. 800000 brännvinssupare och suparinnor har orsakat det eländiga tillståndet i riket, och skribenten slår fast att enda vägen till räddning är att utrota dessa ”til ewärdliga tider”. Därefter vänder sig skribenten i stället i likaså konsfullt arrangerade utrop till Publicola och ber denne om olika överflödsvaror, tobak, te, kaffe osv. att jaga bort brännvinsstanken med. Med högtravande benämningar tilltalas Publicola, och uppmanas att anföra striden mot brännvinssuparna. Armén, bestående av användare av olika överflödsvaror, sluter upp bakom. I striden möter de brännvinsgalärer och pråmar, som får komma till tals i varsin berättelse om de stackars bönderna och borgarna som så väl behöver sitt brännvin för att överleva. Skribenten avslutar sin skrift med att mana till fred och samförstånd: om Publicola får ha sina överflödsvaror i fred så kan han i sin tur väl lämna bonden i fred.

I stället för att med presuppositioner införa diskutabla påståenden som sanna låter skribenten den ironiska, hyperboliska och subjektiva stilen förmedla attityden till det sagda. Man kan också se hur läsaren själv får göra vissa inferenser: Med en uppräkningslista av alla i sin armé, dvs. alla brott mot överflödsförordningen och värdet av dessa i mynt, antyder han att Publicola använder sig av de förbjudna varorna. Striden står mellan överflödsvaror och brännvinssupare:

800000 som snusa utländsk Tobak à 3 Dal. Personen om året – – – Dal.

240000

800000 dito som röka utländsk Tobak à 3 Dal. – 240000

800000 dito som dricka Ostindiskt Thé à 9 Dal. – 720000 (osv.) (s. 2 f)

Texten domineras av dynamiska handlingsverb, vilket gör den dramatisk och livfull. Brännvinet tillskrivs rollen av en handlande agent, då det uppmanas att inte förtjusa och förörena textjagets sinnens krafter. Det finns många verb för mentala processer, som stärker intrycket av en subjektiv stil. Textjaget *menar, vet, fruktar, tänker, hoppas* och *står inte ut*, medan textduet *begriper, vill, menar, missunnar*. När upplevelserna kopplas till textduet sker det dock som en icke-faktisk proposition: ”om så är wet jag

icke, det må du sielf begripa som förstår Latin” (s. 1). Textduet borde förstå detta, då han använder sig av utländska ord, men möjligheten att han bara briljerar med svåra ord står öppen. Vidare frågar textjaget vad Publicola vill att bonden ska leva av, Publicola uppmanas att betänka bondens lott och slutligen ber textjaget sin motståndare att han ”ej längre missunnar den fattiga Bonden sin lilla Bränwins-sup” (s. 4). Man skulle kunna beskriva det som att textjaget vädjar till textduets mentala processer, precis som en förälder eller lärare vädjar till sitt barn eller sin elev: ”Tänk efter så inser du hur det ligger till”. Detta sätt att tala ligger fjärran från den underdånige bondens, den asymmetriska relationen blir omvänd då textjaget på detta sätt vädjar till textduets förnuft och ber honom svara på ett antal frågor, efter att först genom att ständigt återvända till de förbjudna överflödsvarorna komma med insinuationer om Publicolas syften och moral.

Texten demonstrerar en intrikat lek med perspektiven. Skribenten markerar explicit ett perspektiv när han säger sig vara en enfaldig bonde, uppeldad av ett patriotiskt nit. Till en början är det ett inifrån-perspektiv: textjaget identifierar sig med den fattige bonden:

Jag är en enfaldig Bonde och kan icke annat språk än Svenska, fast än jag snappat up några Fransyska Glosor när jag gått på Dagswärke hos vår SokneHerre. Hwem kan då wara gladare än jag, som i denna Skriften fått et så stort fynd (...) (s. 1)

I slutet däremot har det snarare blivit ett utifrån-perspektiv: textjaget verkar inte identifiera sig riktigt med sin roll som bonde utan betraktar i stället bonden utifrån och talar om denne i tredje person:

(...) då jag hoppas, at du lemnar honom i fred, och icke pålägger androm bördor, dem du ej tänker widröra med dit minsta finger. (s. 4)

Fortfarande kvarhålls dock bondens perspektiv genom uttrycken för mentala processer. Han kommer hem ”kall, våt och frusen” från dagens arbete (s. 3).

Man skulle kunna säga att såväl den fiktive författaren som den verkliga knyts till texten i ett subjektsperspektiv – den fiktiva karaktären lämnas ju och betraktas utifrån. Detta markeras av talrika pronomen, uttryck för mentala processer, värdeord, jämförelseuttryck och språkhandlingar: ”Jag

wågar mig nu på öppna fältet” (s. 2); ”(...) I allena och ingen annan människa här i Riket, så obarmhertigt, så Tyranniskt och obeskedeligen, förderfwat alla ståtliga Hjerner (...)” (s. 2); ”nu står jag ej längre ut med detta Bränwinkriget; utan beder dig (...)” (s. 4). Också brevets mottagare, den fiktive läsaren, knyts till ett subjektsperspektiv med såväl andra personens pronomen som mentala processer. Textjaget ansluter sig till en början till textduets perspektiv och bannlyser brännvinet, men han överdriver åsikterna och fjärrar sig så successivt från dessa för att till slut inta motsatt ståndpunkt.

Skribenten använder sig, som påpekats ovan, av allehanda klassiska retoriska stilfigurer. Några av dessa hjälper till att etablera textens jämförelseperspektiv. Bildspråket är ymnigt. Publicola liknas till exempel vid några ”urgamla” sagofigurer: ”lik en Starkotter, Hjalmar och Angantyr” har Publicola manat upp hela riket att ge ett bättre förslag (s. 1).⁶ Liknelsen bildar utgångspunkt för textens framställning av brännvinsivrarnas strid mot förbudsivrarnas. Riket borde även hedra Publicola ”som en ifrån denna Himmelska kroppen [dvs. kometen, min anm.] til oss nedsänd Ambassadeur” (s. 1). Publicola talar alltså inte bara ifrån ett herremannaperspektiv, vilket skribenten antyder redan i första stycket, utan hans uppifrån-perspektiv förtydligas och överdrivs med en bild av något ovanjordiskt, en komet, som dessutom av samtiden stundom tolkades som något som ”torde bebåda hela Rikets undergång” (s. 1).

Direkt slående är textens talrika besjälningar. Brännvinet *förtjuser* och *förorenar*, Publicolas ”hälsosamma Project” vinner sin fullbordan, brännvinsgallerer och prämar talar och berättar historier:

Dock se där komma ännu några BränwingsGallerer och Prämar från 2:ne sidor. Låt oss höra hwad de säga. Först Gallejan: (s. 3)

Med perifraser styr skribenten läsarnas reaktioner. Hans översvallande, överdrivna benämningar på Publicola blir så otroliga att läsaren uppfattar dem som gycklande. De hör inte hemma i en saklig debatt om brännvinet utan uppfattas snarare som satir: ”Du Rikets uprättare”, ”du Swenske Mars!”, ”du Swenska Achilles”. Växelkursproblemet, som är en avgörande orsak till brännvinsförbudet i Publicolas framställning kallas likaledes

⁶ Starkotter var en fornnordisk sagohjälte och skald, Hjalmar var en svensk kämpe, tapper och högsint och Angantyr en fruktad viking och bärsärk.

ironiskt för ”det faseliga djuret Wäxel-Coursen” och den ”ansenliga armén” som ska dräpa odjuret är en benämning för kaffedrickare, tedrickare osv. Det blir en löjeväckande och roande sammanställning. Bonden, som är den som har sympatin, får däremot inga roande epitet, utan är just en ”fattig Bonde eller annan Landtman af mindre förmåga” (s. 3).

5.4.3. Den interpersonella strukturen

Textens subjektiva och engagerade karaktär kommer till uttryck i allmänna språkhandlingar. Uppmaningar, frågor och utrop har en hög frekvens. Uppmaningarna visar att skribenten intar en dominant ställning. Det kan jämföras med det drag som kommenterats tidigare där textjagets vädjan till textduets mentala processer tog bort effekten av den asymmetriska relation som upprättats i textens inledning. De dominanta uppmaningarna förstärker detta: ”Träd fram i spetsen, at frälsa vårt Svenska Troja, med Bränwinets totala Förbud för ewärdeliga tider” (s. 2). Utropen och interjektionerna gör texten dramatisk och livfull.

Frågorna i texten dominerar på slutet, där textjaget liksom avrundar sin framställning med en laddning frågor. Dessa är inte retoriska, vilket man kanske skulle kunna vänta sig, utan inbjuder till ett svar, även om de samtidigt implicerar att ”det här har du minsann inte tänkt på”: ”Hwar skola de taga vägen som i Städerna af Bränwins-tilwärkningen födt sig och sina?” (s. 4) Frågorna pekar på problemen i motståndarens argumentation – här drivs pamflettens polemik till sin spets. Det är inte gyckel och ironi längre, utan viktiga sakfrågor. Relationerna är mer symmetriska: en vitter skribent vill ha svar av en annan.

Som jag tidigare påpekat har textjagets alla överdrivna, beundrande epitet av Publicola egentligen syftet att driva med denne. Alla högstämda tituleringar och det överdrivna uppslutandet på textduets sida gör i själva verket narr av denne, och blir negativa språkhandlingar riktade mot Publicola, samtidigt som det roar läsaren. Här kan man kanske tala om positiva språkhandlingar riktade mot läsaren. Men på ytan finns ingen öppen kritik.

Skribenten använder sig vidare av ett antal förtrolighetsstrategier. Brevsituationen är en sådan. Textjaget kallar ofta Publicola ”min k(äre) Publicola” och kallar sig på slutet för ”din wän”. I den inbäddade historien om bonden, t. ex., där skribenten vill visa hur den fattige bonden har det och

hur väl han behöver brännvinsbränningen för att överleva, faller textjaget på två ställen in kommentarer i parentes: ”(ty min k(äre) Publicola, han har icke så många feta oxar att slakta som du) (s. 3)”. Här tillgrips förtrolighetsstrategin när kritik impliceras (dvs. Publicola förstår inte den fattiges villkor).

Den implicita form av kritik som används är effektiv. Det är svårare att bemöta och diskutera antydanden om dålig moral eller inlevelseförmåga än sakliga argument. För Publicola, som antagligen inte vill ha någon förtrolighet och närhet, blir förtrolighetsstrategierna i texten ett intrång. Avsikten är förmodligen också just den.⁷

I första delen av texten ges inga argument, då skribenten låtsas sluta upp vid den store Publicolas sida. Textens tes att bonden behöver sitt brännvin, styrks sedan framför allt med den inbäddade historien om bonden:

En fattig Bonde eller annan Landtman af mindre förmåga, har 6 st. Swin som han gärna wil göda om Hösten, för at få sig litet Fläsk at hänga på kroken, hwaraf han kan skära et stycke i sönder, at lägga i Kål, Ärtor eller Grynwalling af wattn med en tår Mjök uti (...) (s. 3)

Ett annat argument och som inte signaleras som ett sådant ligger i den uträkning av kostnader för överflödsvarorna som sägs vara förbudsivrarnas armé. Rikets förlust är större på dessa varor än på brännvinet. Men något sakligt argumenterande text är detta inte, det är ju snarast genom antydning, hyperboler och ironier som texten vill övertyga.

Det finns fler text-du/flera röster i texten. Brännvinet tilltalas med du, brännvins-suparna med I, armén av överflödsvarubrukare med t. ex. ”Marche, mina Gubbar, gå på” (s. 2). I det fiktiva krig som målas upp får galärer och prämar komma till tals i berättelser och frågor till Publicola. Det finns dock, även om det här rör sig om andra textjag, inget som skiljer i stilen som gör att man uppfattar det som nya textjag. Övergången från de inbäddade texterna till brevets relation sker också omärkligt, även om början signaleras: ”Först Gallejan”, ”Nu låt oss höra Prämen”. Den fiktiva ramen med sina inbäddade texter känns alltså inte fullt genomförd.

⁷ Och det svar som kom, från en anonym, avslöjar att texten också uppfattades så: ”Dit Bref lämnades mig til at läsa, just wid et tilfalle, då jag som bäst behöfde Papper. Du finner sjelf däraf huru kärkommit det war.”

En annan typ av inbäddade texter är referenserna till Publicolas debattinlägg. Publicola kommer till tals i indirekt anföring, medelst referat eller i citerade ord som markeras med fetstil, och textjaget tar tillfället i akt att tolka det sagda: ”Ack! Bränwin, Bränwin, du som äst och alltid varit endaste Ursprunget och Källan til vårt **nesliga tilstånd** (...)” (s. 1). Orden i fetstil är Publicolas och inget skribenten vill stå för. Referenserna sker till och med ibland med sidhänvisning: ”(...) hwilket Du, min k(äre) Publicola, på åfwannämde sidan af Din Skrift, så wäl som til et beslut utropar och med lifligaste färgor afskildrar” (s.1).

Jag har berört textens alla ironier och hyperboler. Hyperbolen är ett sätt att antyda en avvikande undermening och ett sätt att vara ironisk.

Ware Du [dvs. brännvinet, min anm.] som en Riks-Förrädare, ewinnerligen Landtförwisad och Bandlyst [sic!], från Ögon Strupa och Maga, och förtjuse icke i denna stunden mine af Snus, Röktobak, Caffé och Thé, samt flere til Hälsans och Kroppsens styrka förswagande, men til qwicka Idéers och stora förslagers framalstrande oumgängelige Sinnens krafter! (s. 1)

Brännvinet ses som riksförrädare, en komisk överdrift som fullföljs i samma högtravande ton. Mot brännvinet ställs de förbjudna överflödsvarornas brister, men också deras, med en överdrift, fantastiska fördelar. Den hyperboliskt ironiska framställningen antyder i själva verket en annan mening: brännvinet är inte värre än överflödsvarorna.

5.4.4. Den textuella strukturen

Antal ord per makrosyntagm är också här förhållandevis högt (26,8). Trots att jag kallat stilen eldig och subjektiv har den alltså detta drag av skriftspråklig komplexitet. Ett annat drag som gör texten komplex är en del tunga nominalfraser (se t. ex. citatet ovan). Substantivandelen är högre än i de politiskt debatterande texterna hos Svensson (24,8 % jämfört med 18,2, 23,4 resp. 21,5 %) (Svensson1997:81) och högre än i övriga här analyserade pamfletter. Så tillvida verkar stilen nominal: verbandelen är också mycket låg (12,2 %), till och med lägre än i den legostadga Svensson undersöker (13,3 %). Substantiv/ pronomen-kvoten är hög (1,4), vilket visar att texten är informationstät och skriftspråkligt komplex. Men samtidigt är andelen verbalsubstantiv mycket låg (0,6 %) och första och andra personens

pronomen har en mycket hög frekvens (4,4 resp. 2,6 %), drag som snarare hör hemma i ledigare, talspråkligare text. Att lexikogrammatiken ser ut såhär kan förklaras med den parodiska användningen av hög retorik, med ett ymnigt bruk av hopning, pleonasmer och parallellismer:

Bort, Bort, Drank och Rofwor, Kål och Rötter, Agnar och gammal Takhalm som blott tjena för Fänad och Swin! Föroren inte mina bredt utspände wingar, medelst hwilka jag tänker swinga mig up til det faseliga Himmels-Teknet Cometen, at jag icke af Drank, Lank och Fusel, stinkande likt Hundarnes Ambassadeur til Jupiter warder utvräkt och kastad i Fängelse, då jag skall bedja om nåd, för det I, 800000 Brännwins-Supare och Suparinnor (...) så obarmhertigt, så Tyranniskt och obeskedeligen, förderfwat alla ståtelige Hjernor, och försatt Riket i et fast nesligit, beklageligt och til sin Finance bedröfweligt, eländigt tilstånd (...) (s. 2 f)

I denna text finns inte lika många utsatta konnektiver som i de tidigare. Det argumenterande draget är svagt, även om det finns. Bland utsatta konnektiver dominerar kausala och additiva.

5.4.5. Stilen – en summering

Pamfletten har en subjektiv, personlig och dramatisk stil. Den ansluter sig lekfullt till en tradition där brevformen används för inlägg i veckoskrifter o. dyl. Det hyperboliskt ironiska draget i texten gör texten underhållande och humoristisk, men innebär också ett förlöjligande av debattmotståndaren. Texten är ett inlägg i en sakfråga, men innehåller förhållandevis lite saklig argumentation. Kritiken av motståndaren framförs implicit, med antydningar och ironier. Här finns en svävning mellan de olika mottagarna, allmänheten och brevets adressat, som gör texten spännande och underhållande. Trots den subjektiva och eldiga stilen ger texten ett intryck av skriftspråklig komplexitet, vilket snarast kan förklaras av den parodiska användningen av hög retorik. Man kan i texten finna spår ifrån en journalistisk och litterär stil och kanske från den talekonst som omhuldades i akademierna.

5.5. Ett brev ifrån de döda – smädeskriften

5.5.1. Kontexten

Olof Håkansson var hattsympatisör och bondeståndets talman vid flera riksdagar under 1700-talet. Håkansson avled år 1769, alldeles efter det att ett mycket omdiskuterat förslag om en säkerhetsakt (som skulle frånta ständerna beslutsrätten i ett antal frågor till förmån för rådet och kungen) hade röstats ned i riksdagen. Håkansson hade pläderat för säkerhetsakten. Han hade varit inflytelserik politiker under många år och efter hans död utkom ett antal smädeskrifter mot honom (Sylwan 1896:463). Den skrift, med replik därpå, som nedan skall skärskådas utger sig för att vara skriven av den döde politikern från dödsriket. Håkansson har nu hamnat i ett helvete, i ett Hades, och berättar i skriften om sin vandring. På vandringen möter han gamla vänner som liksom han själv anklagas för att ha begått försyndelser mot folket. Skriften är ett angrepp på fler personer än Håkansson, men namnen är förvanskade. Framför allt angriper skriften hattarnas förda politik. Den innehåller anspelningar på olika händelser som gett hattarna makt och antyder dessas brottsliga karaktär.

Fader O. Håkanssons Bref, Ifrån De Dödas Rike ..., 8 sidor, utkom först år 1771, då frågan om ständernas makt gentemot kungens återigen stod på spel. Texten har en fiktiv mottagare, en ”fin Wän i Werlden”, men även en reell mottagare, den bildade allmänheten. Skriften såldes antagligen i många upplagor. Den var djärv och blev omdebatterad. Att försöka avtäcka identiterna på personerna blev säkert ett folknöje och diskussionsämne. Det exemplar av skriften som här används är omtryckt i Göteborg – den upprörda debatten spred sig alltså och lockade läsare runtom i Sverige. Sändaren är rimligtvis en mössanhängare, en bildad man att döma av anspelningarna på grekisk mytologi och historiska händelser. I texten nämns ett antal årtal, inskrivna på svarta tavlor – årtal för brott mot ”de oskyldigt lidande” av ”våre politiske interessente göromål i werlden” (s. 3). Årtalen anspelar på ett antal historiska händelser där hattarna manövrerat ut mössorna (1738–39) och där hattarna ökat rådets makt gentemot kungen (1756).

Personangrepp i den form som kom att frodas i slutet av frihetstiden var något nytt: tidigare hade censuren rensat ut dessa innan de kom i tryck. Texten har ingen genretradition att vila på, men den hämtar sitt allegoriska framställningssätt från en litterär tradition, och den använder brevformen,

vilken jag kommenterat i den förra analysen (se även ovan om 1700-talets bruksprosa).

Texten alluderar på Hades-myten, såsom den kommit till uttryck i olika klassiska verk. Liksom Dante möter Håkansson en ledsagare genom dödsriket som får tolka vad vi ser. Skriften är funnen ”uti pligten i Carons lilla Färgebåt” sägs det i titeln och i beskrivningarna av plågorna och de skepnader de möter ekar tidigare beskrivningar av Hades. Det finns också andra typer av allusioner i texten. Årtalen har jag nämnt. Personnamnen är förvrängda, men antagligen kunde tidens läsare lista ut vilka som avsågs. De förvanskade namnen på de olika personerna i dödsriket sätts ut i fetstil, som för att markera deras nyckelordskaraktär. Så möter Håkansson t. ex. en dam som liknar en furstinna och är omgiven av kardinaler och jesuiter: ”Detta Fruntimrets klädebonad war **Pumpadour**” (s. 3). En pompadour var ett klädesplagg, ofta en negligé, och ordet kom ifrån den år 1769 avlidne markisinnan de Pompadour, som var Ludvig XV:s älskarinna och som gärna lade sig i politiken med olyckliga följder.

Trots textens relativa korthet kunde skribenten på detta sätt implicera desto mer. Någon explicit argumentation finns inte. Budskapet ligger inlindat i anspelningar.

5.5.2. Den ideationella strukturen

Textens makrotema skulle kunna beskrivas som ”O. Håkanssons reflexioner vid ankomsten till dödsriket”. Makropropositionen blir svårare att urskilja med en så implicit text. (Som Hellspong & Ledin (1997:123) påpekar är det också svårare att formulera en makroproposition för berättande text.) Olika brottsliga ageranden pekas ut: de olika årtalen verkar peka på försyndelser hattarna begått. I dödsriket straffas också profitering på växelkursen. Håkansson avslutar sitt brev med en vädjan om att mottagaren skall offentliggöra brevet så att deras vänner ska kunna läsa det, de som

handla med wäxlar, förledas, af mutor och skänker, til orättfärdiga domslut, bedraga Kronan och Riket, igenom egennyttiga tilstälningar, förtrycka de fattige och förakta den Christeliga Religionens rätta utöfning, mm. (s. 8)

Håkansson börjar brevet med att berätta om sin placering i ”en wiss rymd”, som anses vara den plågsammaste i dödsriket, men där han träffat flera förnäma vänner från världen, av både andligt och världsligt stånd. Han berättar

sedan vad som hände när han först kom till dödsriket: hur han mötte en vän, Biskop Hans, som fick plötsliga svåra anfall mitt i deras samtal och hur biskopen förklarade att anfallen var ett straff för politiska gärningar. Biskopen visade honom runt, berättar han vidare, och förklarade de stora svarta tavlor som hade årtal för allas grova brott inristade. Under sin vandring i dödsriket med biskopen som ledsagare drabbades han också själv av svåra krampanfall. De mötte ett antal olika personer, vännen och borgmästaren "Nehro", fruntimret klädd i "Pumpadour", skotten "Singpol" och några vänner till denne. Alla hade de drabbats av olika plågor och biskopen kommenterade under vandringen deras olika öden. "Singpol" bad honom föra vidare en hälsning till världen, förklarar Håkansson, en vädjan om rättfärdighet och stopp för missbruk av växelkursen till de fattigas skada, och slutligen ber Håkansson sin vän i världen att göra brevet allmänt känt.

Texten kan i högsta grad sägas arbeta med underförstådda påståenden, presuppositioner. För att kunna ta till sig textens budskap måste man ha bakgrundskunskap.

I texten finns många uttryck för mentala processer. Det är ju en subjektiv berättelse om upplevelser i dödsriket:

(...) ty en jämmerlig ängslan öfverföll mig (...) jag wart så plågad, som tusende sinom tusende matkar hade stunget mig i själen; eller, rättare sagt: ängest och ängslan, darrande och bäfwande, med en obeskrifwelig smärta, försatte oss bägge i et tilstånd (...) (s. 4)

När det gäller omtal av olika referenter kan man notera att de personer textjaget möter på sin vandring i dödsriket alla får positiva omnämningar: "Förnäme och store Syslomän", "En, som waret en betydande och stor Minister i werlden", "denne lysande Mannen". Detta kan kontrasteras mot deras förfärliga öde i eftervärlden.

Redan i titeln upprättas textens fiktiva perspektiv: *Fader O. Håkanssons Bref Ifrån De Dödas Rike* (osv.).⁸ Textens subjektsperspektiv knyts oftast till O. Håkansson, men biskopen och en av de personer de möter, Singpol, får träda fram i direkt respektive indirekt anföring. Dessutom knyts ett subjektsperspektiv till en fiktiv läsare, "Käre Bror", vilket syns i det direkta tilltalet i 2:a person singular och hänvisandet till textduets mentala processer:

⁸ "Fader" var en vanlig hedersbenämning för en äldre man av borgar- eller bondestånd.

Wid hitkomsten, som Du wäl wet skedde nog hastigt, fick jag, af hwem wet jag icke at säga, anwising på en wiss rymd (...) (s. 2)

Texten använder få retoriska stilfigurer för att etablera jämförelseperspektiv. Texten som helhet är ju en slags allegori, och dess redan implicita och antydande karaktär skulle bli alltför svår genomtränglig med ett ymnigt bruk av metaforer, besjälning o. dyl.

5.5.3. Den interpersonella strukturen

Av de allmänna språkhandlingar man kan finna i texten är påståenden nästan helt dominerande. Många språkhandlingsverb förekommer av typen *svara*, *anmoda*, *bedja*, *säga*, *anhålla*, vilket kan förklaras med att skribenten återger vad andra sagt. Textens fördömande av hatt-politik och hatt-anhängare är en implicit negativ språkhandling som även drabbar den läsare som ansluter sig till hattarnas politik.

Argumentation saknas nästan helt. Texten antyder och värderar, tolkar verkligheten och vill påverka attityder, men argumenterar inte öppet. Framställningen kryddas med värderande ord: De positiva handlar oftast om Håkanssonns vänners egenskaper i världen, ”högförnäme”, ”betydande och stor”, medan de negativa hänför sig till plågorna i dödsriket, till vännernas brott i världen, deras ”grofwa missgerningar”. I den del av texten som handlar om växelkursen och profitörerna på dennas uppgång och fall ställs ett ”gudlöst wrängande af Lagens rätta mening” mot ”den fattiga nästan” och ”faderlösa barn” och deras ”smärtefullaste plågor”.

Brevet som fiktiv ram konstruerar en informell och personlig situation för samspelet med läsaren. Det fiktiva jaget talar till ett fiktivt du. I texten finns också fler röster. Biskopen, ledsagaren, kommer till tals i direkt anföring:

Jag frågade Bispn, hwem denne lysande Mannen war, eller om han kände des ansenliga medfölje; hwaruppå han gaf mig til swar: Denne Mannen har i werlden warit en Schotte til nation, wid namn **Singpol** (...) (s. 6)

Det hela är invecklat: Biskopen talar till textjaget, Håkansson, och Singpol talar via Håkansson till allmänheten:

(...) hwarföre han ock bad mig, at, efter jag ändå skref öfwer til werlden, härigenom helsa en hans wän och efterträdare, som där ännu lefwer (...) (s. 7)

Därefter ber Håkansson sin fiktive vän, textduet, att offentliggöra brevet: ”Sidst anhåller jag, at käre Bror tackes göra detta mit bref almänt (...)” (s. 8). Gränserna mellan relation och anföring är tydliga, vilket behövs, och markeras också med språkhandlingsverb.

Slutligen kan man konstatera att hela texten är som en enda ironi, ”en förställning som signalerar sin egen närvaro” (Hellspång & Ledin 1997:183). Det är en fiktiv historia med reella inslag, som tydligt markerar att den ska tolkas, att den har en undermening.

5.5.4. Den textuella strukturen

Texten har en ledigare stil än de ovan analyserade pamfletterna, vilket märks i makrosyntagmernas längd (19,3 ord/MS) och i en mer verbal framställning. Substantivandelen är låg (15,8 %), andelen verb är normal (15,9 %) medan andelen pronomen ligger högt (23,4 %). Texten är ju också en narrativ snarare än en diskursiv text:

Jag anmodade honom [borgmästaren Nehro, min anm.] genast, at stiga up och göra oss sällskap; men han uräktade sig, hwarpå jag ej heller undrade, då jag närmare förnam i hwad tilstånd han war: han låg krumpen, kastade sig af och an med et hiskeligt gny, och fants omgifwen af en hop wanskapelige djur och oändeligen många små swarta betjenter (...) (s. 5)

Här är det upplevande jaget viktigt och det finns större andel första personens pronomen (6,7 %) än i någon annan av de analyserade skrifterna. Substantiv/ pronomen-kvoten är låg (0,7), vilket ger en mer talspråklig, berättande karaktär.

Bland konnektivbindningarna dominerar som man väntar sig i en berättelse de additiva. Ofta är de rumsbeteckningar. Det finns dock en del adversativa och kasuala bindningar. De förra förstärker det dramatiska i texten och belyser motsättningarna mellan de upphöjdas lyxliv i världen och deras öde i dödsriket, som i följande exempel:

Detta Fruntimrets klädebonad war **Pumpadour**, som de kalla; men det, som skulle wara guld-broderier, lyste som eldaktiga strålar, och de grannaste moder syntes helt wanskapelige och förstörda. (s. 5)

De kausala bindningarna behövs för att förklara vad som hänt i världen och relationerna mellan dessa händelser och situationen i dödsriket:

Så snart jag fick höra namnet, kände jag igen personen, och hans lefwernes-beskrifning kunde så mycket mindre wara mig obekant, som jag ofta i werlden sjelf tilstyrkt hans gjorde förslager, emedan jag fant, at de, wid wisse tilfällen, woro mig mycket indrägtige. (s. 7)

5.5.5. Stilen – en summering

Skriften är en parodisk nyckelberättelse och innebar personangrepp på gränsen till det lagliga. Framställningssättet är allegoriskt och ansluter sig till en litterär-politisk genre. Med brevformen ansluter sig texten till en tradition i veckoskrifter och pamfletter (se ovan). Explicit argumentation saknas: texten värderar, antyder och tolkar verkligheten och förmedlar sitt budskap implicit. Stilen är informell och personlig. Den är mer verbal och har en ledigare, muntligare karaktär än någon annan text i materialet – så är det också snarast en narrativ text.

5.6. Tankar över brev från dödsriket. En uppläxning

5.6.1. Kontexten

Fader O. Håkanssons brev från de döda väckte stor uppmärksamhet. *Tankar Öfwer Fader O. Håkanssons Bref, Ifrån de dödas Rike* är en kort replik bestående av endast 580 ord, skriven av en person som kallar sig ”Friboren Tänkare”. Skribenten har snarast som syfte att fördöma smädesskrivandet över huvud taget och ansluter sig så till kritikerna av de ökande personangreppen i debatten.

Av sändarens sätt att omtala allmänheten som en grupp man bör upplysa och vars smak man bör förädla, liksom av hans sätt att läxa upp författaren av O. Håkanssons brev, kan man förmoda att han talar ifrån en hög position i samhället, en maktposition av något slag. I sin avslutande uppmaning till andra författare inkluderar han även sig själv, varför man kan gissa att han var en av de politiska skribenter som brukade författa pamfletter:

Herrar Auctorer af bägge Partier! Låtom oss bortlægga alt det owett, som stundom onödigt wis utöfes på ömse sidor utan skäl och anledning; wi böre ej bortskämma Allmänheten med kitsliga och låga Tänke- och Tale-sätt. (s. 4)

Om skribentens politiska hemvist kan man bara spekulera. Motståndet mot personangrepp kom från alla läger, men skribenten försvarar också Håkansson, vilket tyder på att han var hatt-anhängare. Mottagarna tycks snarast vara andra skribenter bland den bildade allmänheten, särskilt författaren av O. Håkanssons brev.

Till den intertextuella kontexten hör den text som direkt förorsakat inlägget, Fader O. Håkanssons brev. Men man kan också säga att alla personangrepp, alla smädeskrifter hör hit, och då särskilt två tidigare skrifter som nämns i skriftens inledning:

Så har nu åter en wacker Cousin, af Auctorerne til Samtalet imellan Kierman och Guntlak, samt märkwärdigt nytt, hwaruti taltes så twetydigt om en swart hund, framträdt på Skrif- och Tryckfrihets-Theatren med et updiktat Bref ifrån den hederlige Fader O. Håkansson (...) (s. 2)

Liksom vad gällde de tidigare analyserade skrifterna vilar inte heller denna på någon utvecklad genretradition. Här är det snarare fråga om en appell än en sakligt debatterande skrift. Dess diskussion och kritik av en tidigare skrift för också tanken till en recension.

5.6.2. Den ideationella strukturen

Textens makrotema är smädeskrifter i allmänhet och Håkanssons brev i synnerhet. Makropropositionen kan formuleras ungefär såhär: ”Smädesskrifter som Håkanssons brev är omoraliska och uppväcker hat mellan människor, och det är författarens skyldighet att 'upplysa Allmänhetens förstånd och förädla des smak'” (s. 4).

Skribenten börjar med att förklara att Håkanssons brev är ”otjänligt och owärdigt för at kunna upplysa och gagna tänkande och uplyste Medborgare” (s. 2). Egennyttiga författare bryr sig bara om försäljningssiffror, förklarar han. I direkt tilltal av författaren påstår han att denne egentligen vet långt bättre än att författa dylika skrifter. Allmänheten har ingen nytta av brevet, utan det bevisar endast författarens elakhet och förmätenhet. Skribenten uppmanar författaren av Håkanssons brev att inte döma andra utan bevis,

utan att i stället upplysa folket med moraliska och politiska ämnen. Slutligen vänder han sig till författare av båda partier med en uppmaning om bättring och fastslår skribenternas moraliska förpliktelser.

Skribenten använder sig i hög grad av presuppositioner och inferenser. Han talar till exempel om somliga "egennyttige Auctorer" som bara vill tjäna pengar och därför skriver "owettiga och parti-sjuka" skrifter. Läsaren får själv dra slutsatsen att det gäller författaren till Håkanssons brev, då denne i nästa stycke kallas vår "penning-sjuka Auctor". Skribenten underförstår i sitt inlägg också ett antal moraliska grundsatser som aldrig uttalas explicit, såsom att det är elakt och förmätet att svärta ner de döda. Skribenten förklarar som sagt att det är författarens skyldighet att upplysa allmänheten och förädla deras smak och underförstår i samma ögonblick att allmänheten behöver upplysas eller få sin smak förädlad. Han förklarar att folket skall upplysas med "wackra och grundeliga Moraliska och Politiska ämnen, upfylde med mogna grundsatser, sannfärdiga historier och förnuftiga omdömen" (s. 4) och underförstår så vilka ämnen som är vackra, vilka grundsatser som är mogna och vilka omdömen som är förnuftiga.

Textjaget framträder med första personens pronomen endast två gånger i texten. Det kan tolkas som att han vill tala utifrån ett slags allmängiltigt moraliskt perspektiv i stället för från sitt personliga. Första gången han framträder är i försvaret av O. Håkansson: "så wil jag dock tro, at de [felstegen, min anm.] skedt af en ädel ifwer och upriktig wälmening" (s. 3). Här kan skribenten träda fram som en generös och förstående person. I sina fördömanden av författaren av Håkanssons brev håller han sig i bakgrunden:

Man kunde säga: denne lærer sjelf warit wid Stygis strand, ty han tyckes lärt sig några idrotter utaf Cerberus. Denna expression gör mig redan ondt, fast I synes förtjent den samma. (s. 3 f)

Också här används första personens pronomen när skribenten vill framstå som en medkännande person.

Av de olika processtyperna dominerar handlingar. Den kritiserade författaren är oftast agent: textjaget beskriver dennes omoraliska agerande och föreskriver hur han borde agera. Allmänheten är så gott som alltid objekt: de ska upplysas, deras smak förädlas osv.

Texten innehåller alla de olika typerna av modalitet. Här finns den faktiska beskrivningen av världen, här finns sannolikhetsgraderande uttryck där sän-

daren till exempel markerar sin bristande kunskap när det gäller O. Håkansson och framstår som mer vidsynt än sin motståndare, här finns det antagna, hypotetiska i exempel som detta: ”Om andre döma Eder en gång til samma öde, tänk hwad Edre oskyldige wänner slägtingar skulle tycka derom” (s. 3). Slutligen är texten uppfylld av ett moraliskt patos och markerar behövlighet:

Nej, Min Herr Auctor, på et annat sätt bören I använda Edert snille och förbättra Edert hjerta, än utsprida dylika nedriga strö-papper ibland det älskwärda Svenska Folket (...) (s. 4)

Det moraliska perspektivet i texten röjs också av alla ord som kan kopplas till moralen: ”hederlige”, ”owärdigt”, ”owettiga”, ”förderfwad”, ”oskyldige” osv. Det ymniga bruket av värdeord och det faktum att författaren explicit träder fram med första personens pronomen är markörer för att författaren bär subjektsperspektivet. I texten finns också ett läsarperspektiv, då skribenten vänder sig till författaren av Håkanssons brev i direkt tilltal: ”Men, Herr Auctor! tycken I at det hedrar edert snille (...)” (s. 3). Läsarperspektivet syns också i uttryck för dennes mentala processer. Också författarna i gemen tilltalas direkt: mottagare av texten är såväl den kritiserade författaren som kollektivet av författare.

Olika jämförelseperspektiv etableras i texten: den kritiserade författaren förlöjligas genom att påstås efterapa Swedenborg, som inbillar andra ”at han talar med Andarne” (s. 2). Den offentliga debatten under tryckfrihetstiden kallas metaforiskt ”Skrif- och Tryckfrihets-Theatren”, vilket ger bilden av en scen där författarna iklär sig olika roller och uppför ett skådespel för att ”roa en del af Allmänheten” (s. 2). Det finns också en antitetisk struktur, där ”owettiga och parti-sjuka” skrifter ställs mot en ”grundelig och alfvarsam”, där författaren ”weten långt bättre, men skrifwen desto sämre” (s. 3) och där ”nedriga strö-papper” ställs mot ”wackra och grundeliga Moraliska och politiska ämnen”.

5.6.3. Den interpersonella strukturen

Det finns i texten förutom påståenden en del frågor, uppmaningar och utrop. Ingen av frågorna försöker vinna kunskap, utan stärker snarare den asymmetriska relation som uppstår då någon läxar upp en annan:

Men, Herr Auctor! tycken I at det hedrar edert snille och edert hjerta at öfwerlämna Allmänheten et sådant Bref, hwilket bewisar at edert hjerta är elakt, eder smak förderfwad eder parti-sjuka häftig och stormande, fast edert snille ej tyckes wara litet och oupodlat (...) (s. 3)

Man kan notera att frågeformen i ett annars hårt kritiserande påstående gör uppläxningen mild och lämnar öppet för en ångerfylld avbön. Skribenten medger också i en positiv språkhandling direkt efter sin kritik att motståndaren verkar vara klok. Frågeformen och medgivandet, liksom I-tilltalet är försiktighets- och förtroelighetsstrategier som mildrar kritiken och ska få mottagaren att förlika sig med kritiken. Uppmaningar om bättring ställs såväl till den syndande författaren och kollektivet av författare (se citat ovan).

Texten är rik även på speciella språkhandlingar. Skribenten anklagar, upp-lyser om läget, försvarar O. Håkansson, förklarar det omoraliska i motståndarens handlande och föreskriver hur man bör handla. Det är ett moraliserande inlägg, och typerna av språkhandlingar illustrerar detta.

Den tes som är grunden för hela argumentationen, i den mån man kan tala om argumentation, är ett presupponerat påstående om vad som är och ska vara syftet med allmänna skrifter. Skribenten försöker inte underbygga sin tes – den moraliska aspekten betraktas snarast som ovedersäglich. Skribentens attityder signaleras tydligt med värderande ord som ofta hänför sig till moralen (se ovan).

Den sociala ram texten skapar är en skribents tal till en annan, till andra skribenter. Textjagets respektfulla tilltal och inneslutandet av sig själv i kollektivet av skribenter markerar en symmetrisk relation, men språkhandlingarna markerar en annan, mer asymmetrisk. Det är textjaget som sitter inne med kunskapen om vad som är det rätta – han är en moralens väktare bland författare.

5.6.4. Den textuella strukturen

Texten har de kortaste makrosyntagmerna i mitt analysmaterial (18,1 ord/MS): skribenten uttrycker sig kort och kärnfullt – han för inga långa, invecklade resonemang. Hans moraliska synpunkter inskärps i kärnfulla meningar som står i likaledes kärnfulla stycken; också de senare är korta.

Textens övriga lexikogrammatiska drag tyder på en förhållandevis enkel syntax. Inga ordklasser har extrema värden, men adjektivandelen hög (9,8 %), vilket inte är konstigt hos en så moraliserande text.

Konnektivbindningarna är övervägande kausala. Här är det textens moraliska patos som ger utslag: Skribenten förklarar konsekvenser av och avsikter med motståndarens handlande. Framför allt används ”ty”:

At uphäfwa sig til Domare öfwer andra bör ske med större skäl och bewis än dem I brukat, ty I kunnen på sådant sätt bortskämma den bästa sak. (s. 3)

Bland de retoriska bindningarna finns en del pleonasmer:

(...) ett onödigt dock artigt fynd at roa en del af Allmänheten, men otjänligt och owärdigt för at kunna uplysa och gagna tänkande och uplyste Medborgare. (s. 2)

Också här (se analysen av *Särskilte Tanckar...* ovan) kan man kanske förklara pleonasmerna med textens syfte att bekräfta och inskräpa vedertagna sanningar snarare än att argumentera rationellt (Hellspong 1992:118).

5.6.5. Stilen – en summering

Detta inlägg i debatten kan snarast beskrivas som en appell. Stilen är moraliserande och subjektiv. Texten har ett didaktiskt drag då den föreskriver hur mottagaren ska handla och argumenterar genom att hänvisa till vedertagna sanningar. Här finns en ton av förtroligt samtal, som gör uppläxningen mild. Den sociala ram som konstrueras är en uppmaning från en skribent till en annan, vilket också kan förklara att syntaxen är förhållandevis enkel och stilen vardaglig.

6. Avslutande diskussion

Denna analys av fem politiska pamfletter under Sveriges första tryckfrihetstid har visat fem texter som sinsemellan har mycket olika karaktär. *Särskilte Tanckar...* använder ett språk som påminner om myndighets- och maktspråk. Texten framställer tankar i en sakfråga och har få anspelningar på andra texter. Den skiljer sig från *Tankar Om Brännewin*, som med allvarsam saklighet analyserar och diskuterar brännvinsfrågan. I den senare texten, som är en utpräglad diskursiv text med didaktisk karaktär, finner man ekon från och allusioner på andra texter och kontexter: vetenskapliga rön, domböcker, andra pamfletter och de olika sällskapen. *Bref til Publicola* har en dramatisk, subjektiv och roande stil och ser helt annorlunda ut. Här finns mängder av lärda allusioner och en parodisk användning av den höga retorik som odlades i tidens lärda sällskap och akademier. Texten vilar på en texttradition av brevet som inlägg i en debatt. Brevformen finns också i *Fader O. Håkanssons Bref, Ifrån de dödas Rike*, men den senare vilar också på en annan tradition: den allegoriska framställningen. I texten, som snarast är en narrativ text, finner man årtal och förvrängda personnamn, som anspelar på personer och politiska händelser. Den sista texten, *Tankar Öfwer Fader O. Håkanssons Bref...*, liknar snarare en appell än en debatterande text. Texten har starka moraliserande drag, men också en ton av förtroligt samtal.

I analysen av den ideationella strukturen kan man se att *Särskilte Tanckar...* och *Tankar om Brännewin* har en explicit karaktär. Den förra texten söker förmedla objektivitet och den senare argumenterar sakligt med tydlig struktur och anlägger ett vetenskapligt perspektiv. Från dessa texter skiljer sig *Bref til Publicola* och *Fader O. Håkanssons Bref...*, som båda är mer implicita till sin karaktär. Den förra texten frossar i ironier, hyperboler, parodisk retorik och leker med perspektiven, och den senare är en subjektiv berättelse, som med sin allegoriska uppbyggnad presupponerar bakgrundkunskap.

Språkhandlingar hör till de drag som undersökts i analysen av den interpersonella strukturen. Här domineras de flesta texterna helt av påståenden, men den raljerande *Bref til Publicola* har en hög frekvens av uppmaningar, utrop och frågor. *Tankar om Brännewin* har i enlighet med sin strävan efter tydlighet fler metatextuella språkhandlingar än någon annan text. I analysen har också konstaterats att de båda breven har en fiktiv ram för texten och låter inbäddade historier styrka tesen eller förmedla ett budskap. Detta kan kontrasteras mot *Tankar om Brännewins* logiska och explicita argumentation.

Också den textuella strukturen ser olika ut. *Särskilte Tanckar...* har en utpräglat nominal stil, komplex och informationstät. *Tankar Öfwer Fader O. Håkanssons Bref...* har en förhållandevis enkel syntax med korta och kärnfulla meningar. De båda texterna förenas av en hög adjektivandel. Skriftspråkligt komplex är också *Bref til Publicola*, som med den parodiska användningen av retorik får en nominal stil. *Fader O. Håkanssons Bref...*, som ju är en narrativ text, utmärker sig däremot genom sin verbala, mer talspråkliga stil. *Tankar om Brännewin* ligger någonstans mellan dessa texter i fråga om komplexitet och nominal/verbal stil.

Efter denna genomgång av några viktiga resultat kan det vara intressant att återknyta till de frågor som ställdes i början av denna uppsats och försöka ge ett svar på dem. För att kunna svara på frågan om pamfletterna bildar en egen genre måste man först bestämma vad en genre innebär. Ledin (1996:29 f) avgränsar genre med följande fyra påståenden:

1. En genre kopplar texter till en återkommande social process där människor samhandlar genom texter.
2. En genre innefattar prototypföreställningar om textutformningen.
3. En genre är normalt namngiven och på så sätt språkligt och socialt kodifierad.
4. En genre är en tradition som tas i bruk i en situation, varför den förändras över tid.

Det första påståendet passar in på de här analyserade texterna. De hör hemma i en återkommande social process som var förhållandevis ny. I småskrifter kunde såväl individer som kollektiv sprida sina åsikter.

Skrifterna lästes och åsikterna bemöttes i nya skrifter. Texten blir central för den sociala handlingen.

Redan vid det andra påståendet stöter vi på problem. De fem texter som analyserats här uppvisar fem olika sätt att utforma texten. Här finns ett komplext och opersonligt myndighetsspråk i ena ytterkanten och ett ledigt, personligt berättande språk i den andra. Här finns den metodiska och sakliga *Publicola* som argumenterar för sin sak och bemöter motargumenten i tur och ordning och här finns svaret på dennes skrift: den parodiskt högstämda skriften som dramatiserar och antyder, som ironiserar och roar. De fem texterna förenas dock av ett värderande, subjektivt drag. Några tydliga prototypföreställningar om textutformningen tycks alltså inte existera.

Variationen är inte oväntad. Berge konstaterade ju i sin undersökning att allmänt accepterade normhierarkier inte hade utvecklats, eftersom det kommunikativa målet var nytt, nya författargrupper deltog och för att anonymitetsskyddet (i Danmark och Norge) tillät författarna att skriva om vilka ämnen som helst (Berge 1991:143 f). Gunnarsson konstaterade att det även inom ett så snävt fält som vetenskaplig text inte går att finna något underliggande textmönster under denna tid (Gunnarsson 1987:167). Frågan är om man kan bortse från variationerna i textutformningen och ändå i detta fall tala om genren politiska pamfletter. Något som talar för detta är att skrifterna värderades och recenserades i tidens tidningar och tidskrifter; det fanns alltså en uppfattning om hur skrifterna skulle se ut. Den upprörda reaktionen på *Fader O. Håkanssons Bref..* bekräftar detta: så fick skriften inte se ut. Förmodligen gick åsikterna isär om skrifternas utformning, så ska man tala om en genre får man kanske tala om en genre i vardande eller i förändring.

Nära sammankopplat med detta är det tredje påståendet. Som jag visat fanns inte begreppet pamflett i svenskan under denna tid, varför det inte är helt riktigt att använda ordet. Tidens skribenter talade om skrifter, ströskrifter och paskiller. En beteckning för den avgränsade betydelse som används i denna uppsats saknades.

Traditionen att debattera politiska frågor i småskrifter avsedda att säljas eller delas ut gratis var inte ny, om än ny i den form och mängd vi ser under denna tid. Det fjärde påståendet skulle kunna vara utgångspunkt för en större undersökning om den här typen av skrifter under en längre tidsperiod.

Om man ändå väljer att tala om genren politiska pamfletter får man vara medveten om bristerna i en sådan kategorisering. Det är också möjligt att det

inom den här gruppen finns olika typer av skrifter som var och en skulle kunna kallas en genre. Är till exempel den renodlade smädeskriften en egen genre?

I denna undersökning har två olika sätt att rubricera skrifterna urskilts som särskilt vanliga under andra hälften av 1700-talet: *tankar* eller *brev*. De olika rubrikerna motsvarar också, åtminstone i min undersökning, olika textmönster. Brevformen var också vanlig i tidens veckoskrifter och i mitt arbete med 1700-tals-materialet har jag hittat skrifter i brevform så tidigt som år 1700. Med brevformen skapas oftast en fiktiv ram. Hälsningsfraser och fiktiva avsändare och mottagare förekommer nästan alltid i dessa skrifter. I min undersökning kan man se en tydlig skillnad mellan brevformen och de skrifter som rubricerats som *tankar*. Relationen mellan deltagarna i kommunikationsprocessen är tydligare i de senare. Oftast är relationen asymmetrisk och sändaren sitter inne med kunskapen om sanningen. Brevformen utmärks i stället av en lek med perspektiven och relationerna – de fiktiva gestalterna ger helt andra möjligheter. Pamfletterna rubricerade *tankar* är explicit argumenterande i en sakfråga, medan de som rubricerats *brev* snarare implicerar och antyder, dramatiserar och roar.

Jag ställde i början av denna uppsats frågan om vilka sändarna och mottagarna var. Min analys har snarast bekräftat Petersons antagande att skribenterna tillhörde samhällets elit (Peterson 1984:42). Endast en av skribenterna är känd, en hög ämbetsman, van skribent och ledamot av Vetenskapsakademien. Man kan dock för samtliga pamfletter anta att sändaren är en bildad person och/ eller har en hög position i samhället. Mottagarna är oftast vad jag valt att kalla en bildad allmänhet.

Liksom Berge i sin undersökning konstaterar att skribenten blandar ifrån de olika normsystem han hade kunskap om för att bäst nå sitt kommunikativa mål (Berge 1991:144) så kan man här konstatera att ett antal olika textnormer avspeglas i texterna. Här finns spår från den skriftspråkliga komplexitet man finner i kungliga förordningar, från myndighetsspråk och från sakligt argumenterande vetenskapligt språk. Man kan se inslag från en litterär och journalistisk stil, från politiska tal och högstämnd retorik. Andra pamfletter, som här ej närmare studerats, har inslag av det religiösa språket eller lutar sig tillbaka på lagspråkets ovedersäglighet. Man kan förmoda att skribenternas yrkeserfarenhet och sociala position präglar deras språk och textmönster.

Texterna förenas alla av en värderande, övertalande funktion, men skiljer sig åt i valet av strategi för att påverka sina läsare. I det analyserade materialet finns exempel både på de texter som Berge kallar ”direktiver” som vill få mottagaren att handla på ett visst sätt (rösta för ett brännvinsförbud eller sluta skriva omoraliska smädeskrifter) och på de texter som innebär en ”kvalificering”, dvs. som vill påverka läsarens bild av verkligheten (de kungliga kollegiernas handlande var lagenligt och riktigt, hattpartiets handlande var brottsligt). Argumentationen, eller påverkan, sker på olika sätt. I *Särskilte Tanckar...* inskräps med auktoritet hur en ärlig och välmenande medborgare bör handla. Presuppositioner spelar en viktig roll för argumentationen, där handlandet framstår som en logisk följd av den ärliga avsikten. I *Tankar Om Brännewin* är argumentationen mycket tydlig med utsatta konnektiver; argumenten är väl underbyggda; perspektivet är vetenskapligt och pedagogiskt och framställningen hypotetisk. I *Bref til Publicola ...* är det sakligt argumenterande draget svagt, insprängda berättelser fungerar som argument, kritik framförs implicit med antydningar och ironi. *Fader O. Håkanssons Bref...* innehåller ingen synlig argumentation alls, budskapet är inlindad i en allegorisk nyckelberättelse. *Tankar Öfwer Fader O. Håkanssons Bref...* bygger sin argumentation på presuppositioner om vad god smak och moraliska överväganden innebär för pamflettskrivande. Argumentationen är tydligt markerad med utsatta konnektiver.

I inledningen till denna undersökning ställde jag frågan om texterna präglas av den tidigare censuren, och i analysen kan man tydligt se att mer brännbara frågor och personangrepp behandlas implicit. Men den implicita framställningen gäller framför allt ämnen som fortfarande censurerades. Partibildningar nämns till exempel inte alls vid namn. En grundläggande orsak kan ha varit rädsla för en eventuell rättssak, då det inte var tillåtet att smäda ständerna eller riksdagsmännen. Tryckfriheten var inte total. Däremot kan man notera att bruket att skriva anonymt inte förändrades under tryckfrihetstiden, fastän anonymiteten inte borde varit nödvändig. 398 av 414 texter är anonyma och de 16 med utsatt författare är utspridda under hela den undersökta perioden, 1750 – 1799. Även tillåtna texter som inte löpte någon risk för åtal skrevs anonymt. Att anonymiteten spelar roll för texternas utformning ställer jag utom allt tvivel. I det turbulenta samhälle tryckfrihetstiden var, med nya samhällsklasser och en ny borgerlig offentlighet, skapade anonymiteten en frihet för deltagarna i debatten. Det

blev en debatt på jämlikare villkor än om alla skribenter med sitt namn och sin sociala position skulle styrka sin pålitlighet. Position och bildning kommer ofta ändå till uttryck i texterna, vilket jag förutsätter i min analys, men den övertalande förmågan, styrkan i argumenten och förmågan att fånga läsaren blev viktigare.

Avslutningsvis kan man återigen konstatera att språk och stil varierar bland de texter jag undersökt, i ett spektrum från nominal och komplex till verbal och enkel. Den syntaktiskt enkla framställningen dominerar i min undersökning. Dock kan man inte här dra en tydlig gräns mellan *brev* och *tankar*. Det parodiska användandet av högstämmd retorik i *Bref til Publicola...* gör syntaxen mer komplex och stilen mer nominal. Vidare har alla texter ett personligt drag, även om det är närmast obefintligt i *Særskilte Tanckar...* Första personens pronomen har en mycket hög andel hos *breven*, vilket man kunde vänta sig. Störst andel andra personens pronomen finns i den mest moraliserande, föreskrivande texten, *Tankar Öfwer Fader O. Håkansson's Bref...*, medan det direkta tilltalet helt saknas i *Særskilte Tanckar...* och *Tankar Om Brännewin*, som vill förklara och slå fast oemotsägliga sanningar respektive mer sakligt argumentera. Också bruket av traditionella retoriska stilfigurer varierar, från en sparsam användning i den mest vetenskapligt inspirerade texten (jfr Hillman 1970:68) till en ymnig och parodisk användning i det raljerande svaret på denna.

De politiska pamfletterna under tryckfrihetstiden är en rik källa att ösa ur för historiskt, samhälleligt och språkligt intresserade. Det är en tid i förändring, vilket syns på de skrifter jag ägnat mig åt i denna uppsats. Med denna undersökning har jag förhoppningsvis ökat kunskapen om hur den politiska debatten såg ut under denna period och bistått med jämförelsematerial för vidare studier.

Litteratur

- Berge, Kjell Lars (1991), "Samtalen mellom Einar och Reiar: et symptom på tekstnormendringer i 1700-tallets skriftkultur? – en socioteknologisk undersøkelse av en tekststyring". I: *Arkiv for Nordisk Filologi*.
- Boberg, Stig (1970), *Pressens historia*. Stockholm.
- Burius, Anders (1985), *Ömhet om friheten. Studier i frihetstidens censurpolitik*. Uppsala.
- Gunnarsson, Britt-Louise (1987), "Textmönster i vår äldsta vetenskapliga tidskriftsprosa. En analys av medicinska rön i Vetenskapsakademiens Handlingar 1750–1769.", *Nysvenska studier*, 67. Stockholm.
- Hellspång, Lennart (1992), *Konsten att tala. Handbok i praktisk retorik*. Lund.
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per (1997), *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund.
- Hillman, Rolf (1970), *Svensk prosastil under 1700-talet*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård nr. 42. Stockholm.
- Holm, Gösta (1967), *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria*. Lund.
- Holmberg, Claes-Göran, Oscarsson, Ingemar och Rydén, Per (1983), *En svensk presshistoria*. Stockholm.
- Ledin, Per (1996), *Genrebegreppet – en forskningsöversikt*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, nr 2. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet.
- Ledin, Per (1997), "Med det nyttiga skola vi söka att förena det angenäma ..." *Text, bild och språklig stil i veckopressens föregångare*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, nr 14. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet.
- Peterson, Bo (1984), "'Yppighets Nytt och Toftighets Fägnad'. Pamflettdebatten om 1766 års överflödsförordning." I: *Historisk tidskrift* 1984, Stockholm.

- Schück, Henrik & Warburg, Karl (1911-1912), *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. 2 omarb. och utvidgade upplagan. Bd 2. Stockholm. Svenska Akademiens Ordbok (1893 ff.). Lund.
- Svensson, Jan (1988), *Kommunikationshistoria*. Lund.
- Svensson, Jan (1997), *Fattigvårdens texter – en studie av den socialpolitiska diskursen i Sverige under 1700- och 1800-talet*. Rapport från projektet Svensk sakprosa, nr 9. Institutionen för nordiska språk. Lunds universitet.
- Sylwan, Otto (1896), *Svenska pressens historia till statshövfningen 1772*. Stockholm.
- Teleman, Ulf (1974), *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lund.
- Vegesack, Thomas von (1995), *Smak för frihet. Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. Stockholm.

Bilaga 1: material: ⁹

Bref til Publicola Om Bränwin. Stockholm, Tryckt i Grefingska Tryckeriet 1769. [Anders Larsson] (Beräkningar utförda från början "För några dagar sedan..." till näst sista sidan "... som utgör 6 Tunnor ren Säd", dock ej tabellen).

Fader O. Håkanssons Bref, Ifrån De Dödas Rike, Till En fin Wän i Werlden, Igenfunnit uti pligten i Carons lilla Färgebåt. Götheborg, 1771. Trykt hos Immanuel Smitt, Kongl. G. Boktr. Stockholm, trykt hos Wennberg och Nordström, år 1771. [O. Håkansson] (Beräkningar utförda från början "Efter gjort löfte..." till s. 5 "... författad på sitt eget språk".)

Särskilte Tanckar Om De fläste Kongl. Collegiers År 1768. Förklarade Inactivité, Då Kongl. Maj:t Nedlade Regeringen. Stockholm, Tryckt hos Lars Wennberg, År 1769. (Beräkningar utförda från början "At illwillige ..." till näst sista sidan "... uti hela Rikskroppen".)

Tankar Om Brännewin, Til hwar förnuftig människas ompröfwande öfwerlemnade Af Publicola. Stockholm, Trykt hos Peter Hesselberg, 1769. [Publicola = J. F. Kryger] (Beräkningar utförda från början "Ej har någon författning ..." till s. 5 "... så snart försvinner, som han kommit".)

Tankar Öfwer Fader O. Håkanssons Bref, Ifrån de dödas Rike. Stockholm, Trykt i Kongl. Finska Boktryckeriet, hos Joh. A. Carlbohm, 1771. [Friboren tänkare] (Beräkningar utförda på hela texten, dock ej titel eller pseudonym.)

⁹ Då sidonummering saknas eller följer ett annat system än det i dag brukliga, har jag numrerat om dem. Detta har jag tyckt mig kunna göra då de som saknar nummering endast är några sidor långa. Jag räknar titelbladet som sidan 1.

Bilaga 2: några siffror:

	Särsk. Tankar	Tankar om brännvin	Brev till Publicola	Fader O:s brev	Tankar O:s brev
Ant ord	1003	990	1018	1005	580
Ant MS	23	37	38	52	32
Ord/MS	43,6	26,8	26,8	19,3	18,1
Substantiv	22,4 %	18,7 %	24,8 %	15,8 %	21,6 %
(Verbalsbst)	3,1 %	2,7 %	0,6 %	0,5 %	0,5 %
Adjektiv	11,0 %	6,3 %	7,6 %	8 %	9,8 %
Pronomen	14,4 %	19,9 %	18,2 %	23,4 %	16,9 %
(1:a pers)	0,2 %	2,1 %	4,4 %	6,7 %	1 %
(2:a pers)	—	—	2,6 %	0,3 %	4,1 %
Subst/Pron	1,6	0,9	1,4	0,7	1,3
Verb	12,6 %	18,5 %	12,2 %	15,9 %	15,5 %
Particip	3,5 %	1,4 %	2,0 %	2,5 %	2,4 %
(Pres ptc)	1,1 %	0,5 %	0,6 %	1,6 %	1,6 %
(Pret ptc)	2,4 %	0,9 %	1,4 %	0,9 %	0,9 %